

ШЫН

№ 67
(17711)

2009 чылдың
июнь 18,
четверг

Садар өртээ
4 рубль.

Интител-политиктиг солун • 1925 чылдың август 31-де үнүп эгелээн

ТЫВАНЫҢ БАШТЫҢЫ — КЫДАТТА

XX дугаар делегей чергелиг Харби ярмарказының программазында июнь 16-да Россияның хүнү болган. Ярмарканың ажылында Тываның албан-езу делегациязы Ш.Кара-оолдун удуртулгазы-биле киржип турар. Россияның болгаш Кыдаттың девискээрлериниң кады ажылдажылгазының талазы-биле «төгерик стол», даг рудаларын болбаазырадыр Цзыцзинь комбинатында (тургузукчузу «Лунсин») чедери болгаш Хэйлунцзян мочунун губернатору-биле ужуражылга ТР-ниң Чазааның ажыл-херекчи программазында кирген.

Хэйлунцзян мочунун губерна-

тору Тываның энергетика талазы-биле чидиг байдалын шиитпирлеп болурунун айтырыгларын сонургаан. Ону шиитпирлептерге, полиметаллдар рудазы тывар «Лунсин» компанияның төлөвилели боттаныр.

Кыдат тала республикага цемент заводун тударынга болгаш экологтуг туризмни сайзырадыр инфраструктураларның тудуунга киржип болурун чугаалаан.

— Кыдат партнерлар-биле чугаалажылга болгаш оларның херек кырында дуржулгазы-биле таныжылга энергетиктиг бергедээшкinnerни, энергия чедишпес чидиг айтырыгны шиитпирлээри

көдүрлүп болур адыр-дыр деп көзүлдү. Суг электри станциязын тудары чиик өртектиг болбайн канчаар, ынчалза-даа бистиң республикавыска багай салдарлыг болган таварылга, Чаа-Хөл болгаш Улуг-Хем кожууннарның чурттакчыларының таваржып турары экологтуг байдал ындыг шиитпирни хүлээп албазынче айтып турар. ГЭС биле тургустунуп келген хамаарылганы эртери амыр эвес болгаш дораан эвес. Модульдуг чылыг электри станцияларын тудар айтырыгны көрүп турар бис. Инвесторларны дилеп тур бис — деп, Шолбан Кара-оол чугаалааш, — РФ-тиң Прези-

дентизи Д.Медведев май 21-де Хабаровскиге Россияның, Моолдун болгаш Кыдаттың кызыгаар кыдыында регионнарының удуртучуларының ужуражылгазынга

бистиң экономикавысче инвесторларны хаара тударының дугайында чугаазын Кыдатка бо болган ужуражылгага база катаптап демдегледи — дээн.

Харби ярмарказы туруп келгени 19 чылдың дургузунда аңгы-аңгы чурттарның ийи миллион ажыг бизнесменнерин хаара тудуп кириштирген. Интитизи-биле 100 млрд. ажыг америк долларга дугуржулгаларны ол үениң дургузунда чарган. Бо чээрби дугаар ярмаркага Россиядан ооң мурнунда кээп турганындан хөй (рекордтуг) кижжи кээп киришкен.

«Тыва-онлайн» медээлер агентилели.

ТЫВА: ОЗУДЕННИ БАЗЫМНАРЫ

ТУУЙБУ БОДУВУСТУУ... ЧЕРЕПИЦА БАЗА ТУРАР

Кызылдың оң талазында Анатолий Карбыевич Монгуштун хуу бүдүрүлгези, тууйбу заводу — чонга билдингир апар чыдар бүдүрүлгелерниң бирээзи. Мында бир хүнде 46 муң тууйбу, айда 1 млн. 200

кээрге, ону тууйбуларга үлей кескилеп тур. Шораан Монгуш, Виктор Ондар, Григорий Куулар, Сергей Оюн, Аяс Монгуш, Мерген Саая, Михаил Саая, Хүреш Ооржак — тууйбу кылып цехтин ажылчыннары

дериг-херекселди садып алган, ам удавас бүдүрүп эгелээрин чугаалады. Бии-Хемниң дою-биле Элегистиң кызыл доюн холуп тургаш кылып турар тууйбу шевергин кылдыр көстүп турду. Бажың дашты чарашаар тууйбу кылыры берге бе, чүге ындыг тууйбу бүдүрбес силер деп айтырдым.

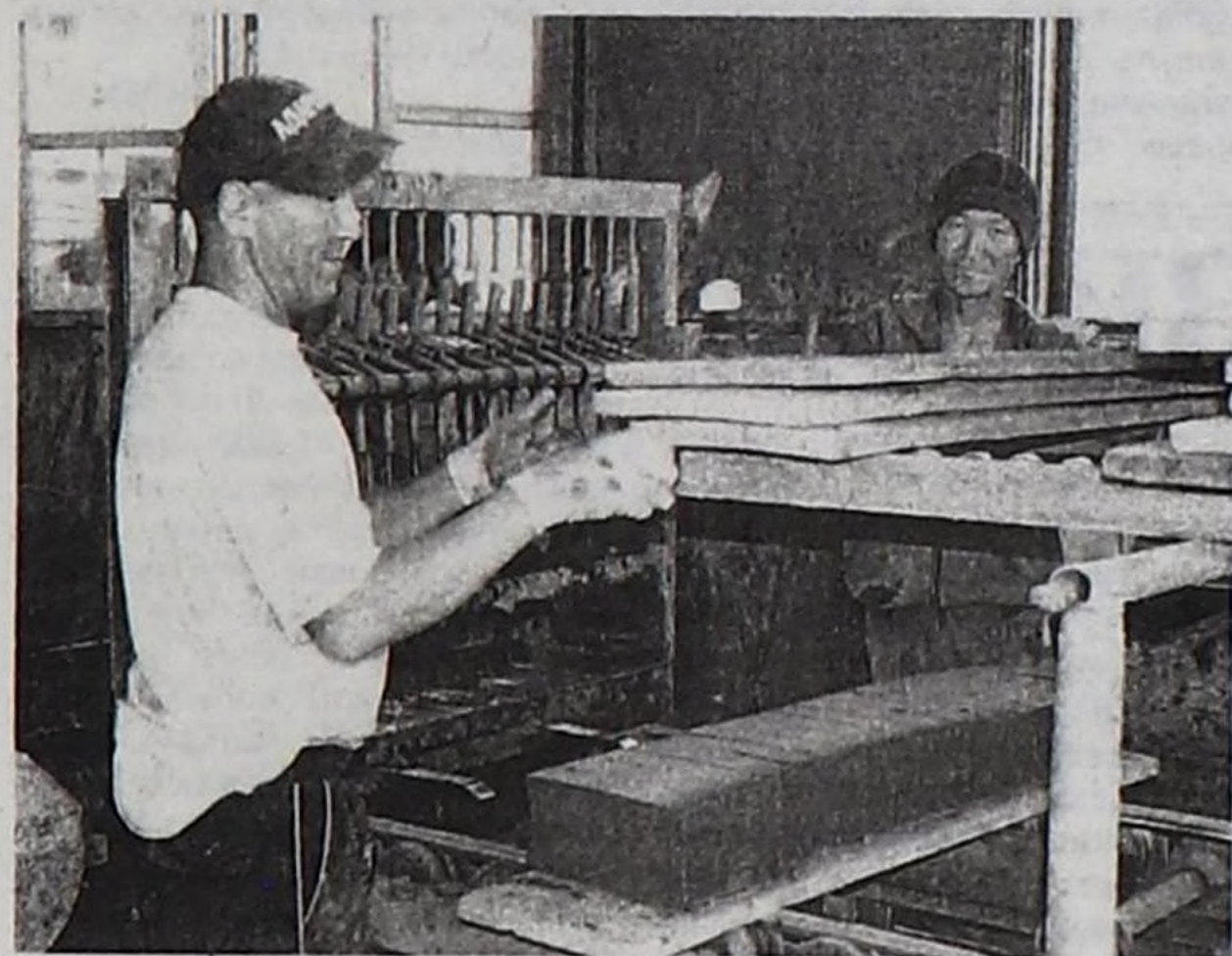
— Чүү-даа чүве дораан бүде бербес, бүдүрер бис. Бо технологияны безин оолдар ам чүгле ийи дугаар чыл шингээди ап турарлары ол-дур. Үе келир, оон нарын чүүлдерни бүдүрө бээр бис — деп кагды.

Ажылдап турар оолдарның арны хүнге хүрере берген, аажы-чанында бот-үнелели бедик кылдыр көстүр, чоргааранчыны!

Ол бүдүрүлгеден үнгөш, хоорайга Парлалга бажынының даштынга чедип келиривиске, арын-бажы куу доозун апарган эзирик аныяктар, карактары көк кылдыр шаштырып алган улуг улусту көөрге, бир өске делегейде келген ышкаш болдум. Бичиилеп-даа болза, бүдүрүлгелер ажыттынып, ажылчын кижжи деп мергежилдин кижилеринин армиязы улгадып олурары өөрүнчүг, ынчалза-даа кара ажылга ажылдаар, инженер мергежилдиг болуксап, техниктиг өөредилге черлеринче кириксээр күзелдиглериниң саны үндезин чурттакчыларның аразында эвээш болуп турары хомуданчыг. Ажыл чок дээди эртемниг юристер, экономистерниң саны чылдан чылче өзүп турарын школада профугланышкынныг хемчеглерге эвээш демдеглеп азы чедимче чок тайылбырлап турар хире... Ажылчын кижиниң мергежилин хүндүлөп, оларны шаандагы ышкаш, күш-ажылдың маадырлары деп аттар-биле шааңап-мактаар болгаш чингелделерни тургузар болза... Тыва хөгжүүр.

Айлаң ДАРЖАА.

Ай-кыс МАСПЫК-ООЛДУҢ
тырттырган чуруу.

муң тууйбуну кылып турар. Бо бүдүрүлгө 30 кижиге ажылчын олуттарны тургузуп, сөөлгү үеде республикада бут кырынга туруп кел чыдар бүдүрүлгелерниң санынче кирген.

Тууйбу бүдүреринден аңгыда, мында ыяштан дилген тудуг материалдарын база бүдүрүп турар. Брус, янзы-бүрү хемчээлдиг кылынныг ыяштар, топкакты транспорт ачы-дузазын база каттай хаара хандырып, Кызыл кызыгаарында чурттакчылыг черлерге чедирип турар.

Пилорамада - 3, 2 чолаачы, 2 тракторист болгаш 23 кижжи тууйбу кылырынче хаара туттунган.

Тракторист Бактай-оол Лопсан даг хире дойну кири үстүрүп бээр-ге, ол хоюдар, былгаар черлерни (ында тускай технолог олуруп алган тууйбунун составын өйлеп олурар) эрткеш, пресстеп каан кылдыр үнүп

бо. Шупту чүве механизастаттынган-даа болза, ажылдың кадыг, аары аажок. Доозун, шык... Оларның соондан белең тууйбуларны тускай мини-тракторлар-биле кургадыр черлерге Начын Натпит, Багай-оол Хомушкун, Алик Ооржак, Ногаан-оол Ооржак дажып-ла турар. Ажыл үзүктел чок. Аяс дээр аттыг ийи оол болгаш Вадим база-ла олар дег тууйбуну кургадыр черге дажып чедиргеш, ында ажылдап турар болду. Оларның фамилияларын айтырарымга, Начын Натпит мынча деп харыялады:

— Ажыл дыка чай чок. Аттарын билер боордан башка, фамилиязын айтырып, хөөрежир чай чок болур-дур бис.

Бүдүрүлгениң кол инженери Дугер Санчыдарович Монгуш заводтун девискээрин, ажыл-ижин биске көргүзүп тура, ам-даа улам хөгжүп, кырыша черепицазы кылып

Август 7-9 хүннеринде Кызылга РФ-тиң Маадыры С.К. Шойгунун шаңналы дээш хостуг хүрешке делегей чергелиг маргылдаа эртер. Аңаа делегейниң он-он чурттарындан ат-алдарлыг спортчулар киржир. (Маргылдаага белеткелдер дугайында 12-ги арындан номчуур силер).

Улуг Хуралдың
Хоойлужудулга палатазында

ПАЛАТА АЖЫЛЫН ТҮҢНЭЭН

Тыва Республиканың Улуг Хуралының Хоойлужудулга палатазының он бирги сессиязының хуралы дүүн, июнь 17-де, болуп эрткен. Аңаа депутаттар дөргөн айтырыгны чугаалашкаш, чогуур шиитпирлерни хүлээп алган.

«2008 чылда Тыва Республиканың республика бюджетиниң дугайында» Тыва Республиканың Хоойлузунун күүселдезиниң дугайында айтырыг сессия хуралында кол черни ээлээн. Тыва Республиканың Чазаа 2008 чылда республика бюджетиниң дугайында Тыва Республиканың Хоойлузун күүседир тодаргай ажылдарны кылып чоруткаш, ында айыткан чүүлдерниң кол нуруузу күүседир аргалыг болганын сессия хуралында депутаттар демдеглээн. Оон-биле чергелештир Хоойлуда кирип турар чурттакчы чоннун амыдырал-чуртталгазынга эргежок чугула айтырыгларны чедир шиитпирлээзиниң шүгүмчүлээн. Чонну халас эмнер биле хандыраарынче кичээнгеини салбаанындан халас эмнер садып алырынга чарыгдаар ужурулуг 33,5 млн. рубльди Саң-хөө яамызынче дедир шилчиткен болуп турар. Моон ужурундан халас эмнер алыр улус боттарының акшазы-биле эмнерни садып алгаш, эмненген. ТР-ниң Күш-ажыл болгаш социал политика яамызы шериг албаны эртрип турарларның өг-бүлелериниң ээлеринге, уругларынга пособиени төлөвейн келген, ол хөрөңгини яамыже дедир шилчиткен. Республиканың көдээ ажыл-агыйын хөгжүдеринге чарыгдаары-биле көрдүнгөн акша-көпеекти чүгле «Чагытай» бүдүрүлгезин, куш фабриказын тударынга чарыгдаан. 2008 чылдың бюджетиниң күүселдезинде өске-даа четпестерни илереткен. 2008 чыл-

дың бюджетиниң күүселдезиниң дугайында доктаалды депутаттар чаңгыс эп-сеткилдиг хүлээп алган, ында үстүнде айыткан болгаш өске-даа четпестерни эдерин айыткан.

Хоойлужудулга палатазының комитеттер даргалары турган Виталий Бартына-Садыны, Ирина Самойленкону, Юрий Кара-оолду суд ол-ла ажылынга катап тургузарын шиитпирлээн турган. Бо айтырыгларны сессияга чугаалашкаш, ол депутаттарны мурнунда ажылдап турган комитеттериниң даргаларына катап арттырары-биле бадылаашкынны чоруткан. Депутаттарның чогуур бадылаашкынны албааны-биле оларның кайызы-даа мурнунда турган албан-дужаалынга сонгуптаан.

Хоойлужудулга палатазының даргазы Виталий Вальков часкы сессияның ажылының түңнелдерин үндүргөн. Палата 81 хоойлуну хүлээп алган, 13 «төгерик столду», 5 Чазак шагын эрттирген. Социал политика, көдээ ажыл-агый комитеттери боттарының мурнунда салдынган сорулгаларын чедишкinnerниг шиитпирлээр хемчеглерни алганын, хоойлуларны хүлээп алыр талазы-биле палатаның депутаттары багай эвес ажылдаанын ол демдеглээн. Саналга палатазының ажылдакчыларының үре-түңнелдиг ажыл-чорудулгазынга өөрүп четтиргенин палатаның даргазы илереткен.

Хүн чурумунда кирген айтырыгларны шуптузун сайгарып көргөш, сессия ажылын дооскан.

Бистиң көрр.

Июнь 21 – Медицина ажилдакчызының хүнү

«ЧЫЛДЫҢ ЭМЧИЗИ»

• Мөөрейниң каш дакпыр тиилекчизи •

«Чылдың эмчизи» мөөрейлерниң каш дакпыр тиилекчизи, удуртучу ажилдың тергини Вячеслав Дикпеевич Ооржакты танывас кижиге Бай-Тайгада чок. Холу чымчак бо кезер эмчи он-он кижилерниң амы-тынын диргелип келген айыылдан чайладып, дүрген кезишкенин чежени кылбаан дээр. Ооң ажилы баш бурунгаар планнап каан кезишкениннен анда, онза айыылдыг байдалдарга таварышканнарга эмчиниң эң чугула дузазын чедирери-биле тускай. Кандыг берге аарыг кижиге келбес дээр – үш дүн ортузу орайтаан деп-даа, сыгыр даң бажы деп-

даа чүве турбас, эмчи кезээде беле. Ындыг амыр эвес мергежилди шилип ап, ооң чажыттарын хандыр өөрениринге чедир чаңгыс эвес чылдар эрткен. Баштай Кызылдың эмчи училищезинге фельдшер салбырын доозуп, улаштыр шериг албан-хүлээлгезин Чөөн Казахстанга эмчи-санитарлыг кезекке эрттирип, мергежилдин баштайгы арга-дуржулгазын алган. Албан-хүлээлге соонда, Кемерово хоорайда медицина академиясына баштайгы алган мергежилдин улам калбартып, кезер эмчиниң чажыттарын шиңгээткени ол. Чеже-даа дээди эртем чедип алган болза-даа, ол бодунун

билиг-мергежилдин доктаамал бедидип, Саратов, Кемерово, Новосибирск, Москва хоорайларга тускай курстарны эрткен.

Кожуунун төп эмнелгезинин кол эмчизи болбушаан, кезишкенин база кылып турар. Удуртучу кижиге эрге-хоойлуну ыяк билири чугула деп санааш, Кисловодск хоорайда экономика болгаш эрге-хоойлу институтунун ботөөредилге салбырынга юриспруденция талазы-биле тускай эртемни база чедип алган, ажилында ажыглап чоруур.

Чимис АДЫГ-ООЛ.

Бай-Тайга кожуун.

МАНЧҮРЕКТИҢ ОГЛУ

Каас-чараш чурумалдыг, көктүг-шыктыг Манчүрекке, ооң делгем, челээш ышкаш янзы-бүрү чечек шыпкан, сүстүп чыдар хоюг, ногаан ойт-сигенниг шыгынга ойнап өскөн орлан-шоваа оол Оюн-оол Шурженович Ондар өг-бүлезинге эрге-чассыг оглу кылдыр өзүп, дооругуп келген. Ол ат-сурагыг, төөгүде кирген алдыртпас, туттурбас алдан-маадырларның чуртун чурттаан хөй уругларлыг өг-бүлениң оглу чүве. Эге школаны Алдан-Маадыр школанын дооскаш, кожуун төвү болур Суг-Аксы суурнуң ортумак школынга өөренип кирген. Школачы чылдарында хөй-ниити ажилыг идепкейлиг, өөрөнгөн класстарын үргүлчү 4-5 демдектерге доозар эки өөредилгелиг өөреникчилеринг бирээзи. Хөй-ниити ажилының идепкейжизи, класстың даргазы, комсомол эге организациясының секретары,

школаның өөредилге комитетинин даргазынга чедир ажилдап, эшөөрүгө, бодунга шыңгыш негелделг кижиге кылдыр ортумак школын 1959 чылда чедиишкенин дооскан.

Школа соонда Красноярскин медицина институтунче өөренип киргеш, кезер эмчиниң мергежилдин доозуп, төрөөн Тывагазынга чынып келгеш, Хөр-Тайгага кезер эмчиле-вишаан, улуг эмчизи бооп ажилдаан. Каш чылдар эрткенде, кожуун төвү Суг-Аксы суурга эмнелгениң кол эмчизи кылдыр томуйлаткан. Дүн-хүн дивейн, аарыг кижилерни эмнеп, оларның амы-тынын кес кырындан камгалап ап, мога-шылаг чок ажилдап чоруур. Кадык камгалал шугумунда үр чылдарда үре-түнелдиг ажилдап чорууру дээш, чону аңаа чоргаарла-нып, депутаттың мандадынга бүзүредип, соңгуп чораан. Ол — Тыва Республиканың алдарлыг эмчизи

хүндүлүг аттың эдилекчизи.

Хүндүлүг эмчиниң кады төрөөнери шупту кыстар. Ынчангаш ооң аажы-чаңы уругларзыг, эң-не топтуг, кижилерге кичээнгейлиг, борбак кара карактарлыг, ортумак дурт сынныг, чинге кара мага-боттуг кижиге болгай. Бичи чылдарында мал-маганга ынак, авазы, ачазының солуттунмас дузалакчызы кылдыр өскөн. Ынак төрөөн чурту ыдыктыг Манчүрекке ооң барбаан-четпээн булуңу чок, аъттыг, чадаг Алаш, Көшпес, Хандээр даа дээш, бойдустан чараш черлерин эргээн. Ооң тооруктуг аң-мең турлаа арга-эзими, кадар ойтут аяннары, кат-чимистиг эзими Оюн-оол Шурженовичиге эң-не эргим. Ол бай оран-таңдының хоочун чурттакчызы болганда, ооң амыдырал-чуртталгазы чериниң байлак бойдузу-биле холбаалыг.

Анзатмаа МОНГУШ.

БУЯННЫГ ӨГ-БҮЛЕ

Улуг-Хем кожуунун Арыг-Үзүү суурда чурттап чоруур өг-бүлө Октябрь Кыргысович Туң-оол биле Делгермаа Туматовна Чамзырай эмчилерниң буянныг ижин көдээ суурнуң чурттакчы чону магадал-биле чугаалажыр. Оларның уруу Рена ада-иезинин соон салгап база-ла эмчи болган. Ол ам Балгазынның эмнелгезинде акушер

бүлениң амыдыралында 2009 чыл онзагай чыл болуп турар. Делгермаа Туматовна Арыг-Үзүү эмнелгезинге 36 чыл ажилдаанындан аңгыда, профессионал байырлалы-биле чергелештир юбилейин база демдеглээр. Барык кижиге назыны үе. Мынча чылдар дургузунда чеже хире чаштарның хинин кезип, алдын-сарыг чырык хүннүң адаанга

өрү көдүрүп, чуртталганың хүлүмзүрүүн шаңнаваан дээр. Барык бүдүн суурнуң чаштарын ооң хин-авазы деп болур. Харында оларның ажы-төлүнүң безин хин-авазы апарган. Бурунгу тыва чон хин-аваны төрөөн иези дег онза хүндүлөп бараалгаар чораан. Эмчиниң чылыг холдары, чымчак хүлүмзүрүү, хоюг карактары

чаштарга кадыкшылды, иелерге өөрүшкүнү шаңнап чоруур. Ооң буянныг, чырыткылыг, энерелдиг сеткили эртенги хүн дег чырык, чылыг.

Делгермаа Туматовна Кызылдың эмчи училищезинин сургуулу, гитарага тулган ойнаар, ырлаар, хөглүг-баштак Октябрь Туң-оол биле салым-чолун каттыштырып, өг-бүлени тутканындан бээр хөй чылдар шуужуп эрткен. Оларның кадык-чаагай амыдырал дээш күженишкенин ажил-ижи хилис барбаан. Көдээ суурнуң үндезин чурттакчылары эмчи өг-бүлениң сагыш-човаачал, дузааргак, төрөлзирек, биче сеткилдин, буянныг ажил-ижин бедии-биле үнелээр. «Четтирдим, эмчи! Четтирдим!» дээн чылыг, чымчак сөстөр оларның сеткилин өөртүп, ажил-ижинге хөй-аътты кирип чоруур.

Лидия ИРГИТ.

Кызыл хоорай.

ХООЧУННАР ЭМНЕЛГЕЗИНДЕ

• Оларга эмнедирге безин чиик •

Кижиге дириг чораан назынында кандыг-даа үнелиг эдилелди, каас-талганы садып ап болур, а кадыкшылды садып ап шыдавас. Ынчангаш чоннуң аарыг-аржыын намдадып, кадыкшылды экижидип, эмнеп чоруур ак халаттыг эмнелге ажилдакчыларынга мөгейип чоруур ужурувус-даа ол. Эмчилерниң профессионал байырлалын уткуштур республиканың № 1 эмнелгезинин улуг назылыг улус эмнээр гериатрия салбырының дугайында бижиксидим.

Кызыл хоорайның «Мажалык» рынок шөлүнүн артында дөрт каът ниити чуртталга бажынының бир ужунда тудуш, чаңгыс каът эмнелгени хөй улус-даа билбес боор. Чогум кажан, канчап туттунганында билбес мен, ол-ла чоок-кавы девискээрниң 55 хардан өрү назылыг чурттакчыларынга кончуг-ла таарымчалыг, эмнээр шинарлыг албан чери дээрзин, чазын аңаа эмнээшкени чадазы эрткеш магадаан мен. Ажилдакчылары хөй эвес-даа бол, дыка хөй ажилды шалыпкын кылып четтигип тураларын эскердим. Интернационалчы, эп-найыралдыг коллективти сергек, ак-көк карактарлыг, чазык-чаагай эмчи Евгения Борисовна Тимченко он алды чыл үзүк чок билдиги удуртуп турар болду. Ол боду Чита чурттуг-даа бол, тыва улустун аажы-чаңын хөлчөк билер апарган,

хоорайга өскөн чамдык тыва ажил-төлдерге деңнээр, үндезин дыл-домаавысты чарт билер, эки-багай деп кижилер-даа алалап турбас, езулуг эриг сеткилдиг эмчи-дир деп билдим. 1976 чылда дээди сургуул дооскан терапевт аныяк уругну Тываже чорударга, ол боду Туран хоорайны шилип ап, аңаа 10 чыл ажилдаан. Иштиги херектер ажилдакчызы өөнүң ээзиниң аайы-биле 1987 чылда Бай-Хаактын кожуун эмнелгезинче көшкеш, алды чыл ажыр кадык камгалалынга бараан болган. Тываны чуртсуна берген эмчи ынчаар-ла үжен үш чыл дургузунда ак халадынга төлөттин бадыткап, Россияның кадык камгалалының тергини атка четкен ажилдап чорууру бо. Хоочун эмчиниң дагынышыкынында мырыңай аныяк, чаптанчыг эмчи хүлээп алышыкынны чорудуп турар. Ол дээрже 2007 чылда Красноярскин медицина академиясының доозучузу Вероника Олеговна Хертектир. Кыргын-диген улустан түвексинмейн, сонугалдыг, дуржулга чедип ал турар, эр хөй.

Эргелекчи кижиниң идегелдиг оң холу кол эмчи сестразы Г.А. Белостокова — эрге-дужаалындан аңгыда, стаж талазы-биле база эңне улуу. «Күш-ажылдың хоочуну» аттың эдилекчизи 41 чыл ажил-тажыг, онкология, урология салбырынга операция сестразы болуп,

хөй-хөй аар-берге кезишкенинге киришкен, ханы билигилг кижиге.

33 чыл ак халадын ужулбайн турар Р.В. Бруткованың амгы ажилы — сыкыртыр өрээлдин сестразы. Ол аажок топтуг, сагыш човаачал, кээргээчели-биле онзагай. Бай-Хаакка болгаш республика эмнелгезинин хирургия салбырынга ажилдаан, көрбээни чок хоочуннарың бирээзи. Үстүнде ады киргеннерниң бичии-ле соонда Н.И. Арчумаева чоруп олурар. 31 чыл ажил-тажының 14 чылын республиканың психиатрия эмнелгезинге бараалгаткан. Мында регистратор болбушаан, терапевтин хүлээп алыр өрээлиниң эмчи сестразы. Кайгамчык оюн-баштак, хөглүг чаңы-биле хөлүгүлөп калган аарыг улусту сергедип кээр чараш сестрага кижиге дораан «ынакшый» бээр эвеспе. Ол база 32 чыл медицинада бараан бооп чоруур, хүндүскү чыдар салбырның улуг сестразы Любовь Сономовна Допьян-дыр. Фельдшер-акушерниң мергежилдин чедип алгаш, күш-ажылчы базымын Сүт-Хөл кожуун эмнелгезинден эгелээш, 1993 чылдан бээр мында ажилдап чоруур. Стационарның база бир эмчи сестразы Галина Сатова дээр. Г.С. Монгуш Ак-Довуракка 11 чыл ажилдаан соонда, бо эмнелгеде 16 чыл үзүк чок үлүүн кирип турар. Физиокабинеттин ээзи Өлзеймаа Сүрүновна Ондар-

ның төөгүзү бир янзы. Тывага демир-орук келир деп чугаа шагда бир база үнүп турда, Өлзеймаа Чаа-ла школа дооскан эштери-биле Чөөн Сибириниң Иркутскиде эмчи училищезинин демир-оруктар харыылаар салбырынче киргеш, чедиишкенин доозуп алганнар. Практиказын эрттирип, поездилерге ажилдааш, дыка сонугааннар. Ындыг-даа болза Ө. Ондар амыдыралының аайы-биле Тыва-зынче эзп келгеш, мында макталдыг ажилдап чоруур. Сөөк-даяа баксыраан, хоочураан кырган улуска ооң чинээр, компрестээр херекселдери онзагай тааржыр, эки дээштиг. Назы-хары улгаткан кижилерниң психиказын хандыр билер кыс эвилең-ээлдек чугаа-сооду-биле безин улуг дузазын кадып турар. Гериатрияда 1991 чылдан бээр эң баштайгыларның бирээзи бооп, 18 чыл чеде берген.

Эмнелгениң элээн улуг шөлдерин эжелеп турар өрээлдерге — бассейн, сауна болгаш эмнээр күш-культура залдары хамааржыр. Суг-биле эмнээр процедуралар кырганнарга арай таарымча чок болганындан Варвара Андреевна Кудринаның хайгааралы-биле сауналыг бассейнден орулга кирип ал, күзөлдиг кижилерни хүлээп ал турар.

Спорт, күш-культура кандыг-даа назылыг кижиниң кадыкшылче

езулуг оруу ол болгай. Мында залды багай эвес дерип четчелээр. Инструктор Салбакай Шойдановна Дүвендейниң айттышыкы-биле кандыг-даа шимчээшкенин, янзы-бүрү спортчу дериг-херекселдерге зарядканы улуг назылыглар кончуг кызымак-биле күүседип, кемдээшкени соонда эдикпейн турган органнын өөреникчидип олурарын көөрге, чаптанчыг-даа. Салбакай Шойдановна ак халадын кеткениндан бээр 24 чыл болган. Ол санитаркадан эгелээш, эмчи сестразы, фельдшер, массажист, инструктор-эмчи чадаларын эртип, өрү депшээр. Ажил-ишке, амыдыралга-даа кончуг кызымак, туруштуг не-херээженнерниң бирээзи. Бо үелерде ол күш-культура өрээлинде ажилдавышаан, массаж база кылып турар. Аңаа массажаткан аарыг кижилер аажок сеткил ханган, аразында мактап чугаалажып орда, бо демдеглемини бижи олурдум. Ук эмнелгениң соңга-хаалгаларын чаа езу-биле пластик кылдыр солаан. Олары арыг-сигил, чараш болзун дээш аштап-чүп-ла турар техниктиг персоналдың эки ажилдап турарын мактавас аргажок. Сестра-хозяйка Светлана Бишок, санитаркалар Олеймаа Крылова, Рита Калдар болгаш өске арткан ажилчыннарың кирип турар үлүү эвээш эвес. Ынчангаш бо-ла бүгү ак халаттыгларга оларның байырлы-биле база катап мөгейип, аас-кежик, чедиишкенин күзеп каалыңар.

Нина СЕРЕНОТ.

Кызыл хоорай.

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ХООЙЛУЛАРЫ

**«Библиотека херээниң дугайында» Тыва Республиканың
Хоойлузунуң 24 чүүлүгө өскерилге
киирериниң дугайында**

Хоойлужудулга палатазы 2009 чылдың май 15-те
хүлээп алган
Төлээлекчилер палатазы 2009 чылдың июнь 3-те
чүлдүг деп көргөн

1 чүүл

1996 чылдың июль 4-те № 584 «Библиотека херээниң дугайында» («Тувинская правда»), 1996 чылдың июль 25-те; 2001 чылдың май 8-те, июль 3-те; 2004 чылдың июнь 5-те, декабрь 31-де; 2008 чылдың август 28-те; Тыва Республиканың хоойлужудулга чыындызы, 2001 чыл, № 2, 146 чүүл; «Шын», 2004 чылдың июнь 17-де, декабрь 31-де; 2008 чылдың сентябрь 2-де) Тыва Республиканың Хоойлузунуң 24-кү чүүлүнүн 2-ги кезээнге «Россия Федерациязының Чазаа» деп сөстөрни «Россия Федерациязының Чазаа»

ның күүсекчи эрге-чагыргазының төлээлеттирген федералдыг органы» деп сөстөр-биле солуп, өскерилгени киирер.

2 чүүл

Бо Хоойлу ону албан езузу-биле парлаан хүнүнден эгелеп күштүг болур.

**Тыва Республиканың Чазаның
Даргазы Ш.КАРА-ООЛ.**

Кызыл хоорай
№ 1428 УХ-II

2009 чылдың июнь 10

**«Тыва Республикага инвестициялыг ажил-чорудулга
дугайында» Тыва Республиканың Хоойлузунга өскерилгелер
киирер дугайында**

Хоойлужудулга палатазы 2009 чылдың май 15-те
хүлээп алган
Төлээлекчилер палатазы 2009 чылдың июнь 3-те
чүлдүг деп көргөн

1 чүүл

2004 чылдың декабрь 29-та № 1171 УХ-I «Тыва Республикага инвестициялыг ажил-чорудулга дугайында» («Тувинская правда», 2004 чылдың декабрь 31-де; 2005 чылдың декабрь 3-те; 2007 чылдың июнь 16-да, август 2-де; «Шын», 2005 чылдың ноябрь 29-та; 2007 чылдың июнь 5-те, август 23-те) Тыва Республиканың Хоойлузунга дараазында өскерилгелерни киирер:

1) 10-гу чүүлдүн 3-кү кезээн дараазында эдилге-биле бижиир;

«3. Республика бюджетиниң акша-хөрөнгизи-биле боттандырып турар узун хуусаалыг тускай сорулгалыг программаларны (иштиги программаларны) база ведомстволарның тускай сорулгалыг про-

граммаларын Тыва Республиканың Чазаа бадылаар.»;

2) 18-ки чүүлдү күжүн чидирген деп санаар;

3) 24-кү чүүлдү күжүн чидирген деп санаар;

4) 26-гы чүүлдүн 1-ги кезээнде «халаска ажыглаар азы» деп сөстөрни ап кааптар.

2 чүүл

Бо Хоойлу ону албан езузу-биле парлаан хүнүнден эгелеп күштүг болур.

**Тыва Республиканың Чазаның
Даргазы Ш.КАРА-ООЛ.**

Кызыл хоорай
№ 1432 УХ-II

2009 чылдың июнь 10

**«Тыва Республикада күш-культура болгаш спорт дугайында»
Тыва Республиканың Хоойлузунга өскерилгелер киирер
дугайында**

Хоойлужудулга палатазы 2009 чылдың май 15-те
хүлээп алган

Төлээлекчилер палатазы 2009 чылдың июнь 3-те
чүлдүг деп көргөн

1 чүүл

2009 чылдың февраль 12-де № 1127 УХ-II «Тыва Республикада күш-культура болгаш спорт дугайында» («Тувинская правда», 2009 чылдың февраль 20-де; «Шын», 2009 чылдың март 19-та) Тыва Республиканың Хоойлузунга дараазында өскерилгелерни киирер:

1) 4-кү чүүлдү:

а) 2-ги чүүлдүн 1-ги пунктузунда «ажылдап кылыры болгаш» деп сөстөрниң соонга «күш-культура болгаш спорт талазы-биле республика программаларын бадылаары» деп сөстөрни немээр;

б) 3-кү кезээниң 1-ги пунктузунда «хүлээп алыры болгаш» деп сөстөрни ап кааптар;

2) 5-ки чүүлдү:

а) 1-ги кезээниң 7-9 пунктуларын күжүн чидирген деп санаар;

б) дараазында уткалыг 10-гу пунктуу немээр:

«10) Россия Федерациязының хоойлужудулгазынга болгаш муниципалдыг тургузугларның уставтарынга дүүштүр доктаадып тургускан өске-даа бүрүн эргелерни боттандыраары.»;

3) 1 эгени дараазында уткалыг 5' чүүл-биле немээр:

«5' чүүл. Күш-культура болгаш спорт талазы-биле тус чер бот-башкарылга органның эргелери

Тус чер бот-башкарылга органның дараазында эргелерлиг болур:

1) муниципалдыг районнарның болгаш хоорай округтарының спортчу чыынды командаларын тургузарының чурумун бадылаар, оларның хандырылганын боттандыраар;

2) муниципалдыг тургузуглар девискээрлеринде эрттирип турар Россия Федера-

циязының спортчу чыынды командаларының база Тыва Республиканың спортчу чыынды командаларының муниципалдар аразының, девискээрлер, девискээрлер аразының, Бүгү-россияның болгаш делегей чергелиг спортчу маргылдааларын болгаш өөрөдиге-белеткел хемчеглериниң организастаарынга база эрттиреринге киржир;

3) бодунуң ажил-чорудулгазын муниципалдыг тургузугларның девискээрлеринде боттандырып турар күш-культураның болгаш спорттун субъектилеринге деткимчени көргүзүр.»;

4) 21-ги чүүлдү дараазында уткалыг 2' кезек-биле немээр:

«2'. Муниципалдыг тургузугларның чарыгдал кылыр хүлээлгелеринге:

1) муниципалдыг тургузугларның, суурларның, хоорай округтарының девискээрлеринге күш-культураның болгаш массалыг спортту хөгжүдери-биле негелделерни хандыраары;

2) муниципалдыг албан езузунуң күш-культура болгаш спортчу хемчеглерин эрттирерин организастаары;

3) күш-культураны болгаш спортту сайзырадырынга өске-даа хемчеглерни хандыраары хамааржыр.».

2 чүүл

Бо Хоойлу ону албан езузу-биле парлаан хүнүнден эгелеп, он хонук эртерге, күштүг болур.

**Тыва Республиканың Чазаның
Даргазы Ш.КАРА-ООЛ.**

Кызыл хоорай
№ 1434 УХ-II

2009 чылдың июнь 10

**«Чамдык категорияларның хамаатыларынга Тыва
Республиканың чуртталга бажыңнарының фондузундан
чуртталга бажыңнарын социал хөлезилел керээлерин
езугаар бээриниң дугайында» Тыва Республиканың
Хоойлузунга өскерилгелер киирериниң дугайында**

Хоойлужудулга палатазы 2009 чылдың май 15-те
хүлээп алган

Төлээлекчилер палатазы 2009 чылдың июнь 3-те
чүлдүг деп көргөн

1 чүүл

2006 чылдың февраль 17-де № 1680 УХ-I «Чамдык категорияларның хамаатыларынга Тыва Республиканың чуртталга бажыңнарының фондузундан чуртталга бажыңнарын социал хөлезилел керээлерин езуугаар бээриниң дугайында» («Тувинская правда», 2006 чылдың март 2-де; 2009 чылдың февраль 19-та) Тыва Республиканың Хоойлузунга дараазында өскерилгелерни киирер:

1) 2-ги чүүлдүн 1-ги кезээниң 3-кү пунктузунда «Россия Федерациязының Чазаа» деп сөстөрни «Россия Федерациязының Чазаның күүсекчи эрге-чагыргазының төлээлеттирген федералдыг органы» деп сөстөр-биле солуп;

2) 3-кү чүүлдүн 1-ги кезээнде:

а) 4-кү пунктуда «Россия Федерациязының Чазаа» деп сөстөрни «Россия Федерациязының Чазаның күүсекчи эрге-чагыргазының төлээлеттирген федералдыг органы» деп сөстөр-биле солуп;

б) дараазында уткалыг 6-гы пунктуу немээр:

«б) чуртталга бажыңнарынга доктаатынган негелделерге дүүшпейн турар бажыңнарда чурттап турар.»;

3) 6-гы чүүлдүн 2-ги кезээниң 2-ги пунктузунда «Россия Федерациязының Чазаа» деп сөстөрни «Россия Федерациязының Чазаның күүсекчи эрге-чагыргазының төлээлеттирген федералдыг органы» деп сөстөр-биле солуп.

2 чүүл

Бо Хоойлу ону албан езузу-биле парлаан хүнүнден эгелеп, он хонук эртерге, күштүг болур.

**Тыва Республиканың Чазаның
Даргазы Ш.КАРА-ООЛ.**

Кызыл хоорай
№ 1441 УХ-II

2009 чылдың июнь 10

**«Дириг амытаннар дугайында» Тыва Республиканың
Хоойлузунга өскерилгелер киирер дугайында**

Хоойлужудулга палатазы 2009 чылдың май 15-те
хүлээп алган

Төлээлекчилер палатазы 2009 чылдың июнь 3-те
чүлдүг деп көргөн

1 чүүл

1997 чылдың декабрь 25-те № 816 «Дириг амытаннар дугайында» («Тувинская правда», 1998 чылдың январь 20-де; 2001 чылдың май 8-те; 2005 чылдың декабрь 20-де; 2007 чылдың ноябрь 3-те; 2008 чылдың январь 31-де; 2009 чылдың апрель 9-та; Тыва Республиканың хоойлужудулга чыындызы, 2001 чыл, № 2, 179 чүүл; «Шын», 2005 чылдың декабрь 6-да; 2006 чылдың май 25-те; 2007 чылдың ноябрь 1-де; 2008 чылдың февраль 5-те; 2009 чылдың апрель 21-де) Тыва Республиканың Хоойлузунга дараазында өскерилгелерни киирер:

1) 5-ки чүүлдүн бирги кезээниң ийги абзазын дараазында редакция-биле бижиир: «дириг амытаннар объектилерин болгаш оларның чурттап турар черлерин камгалаар болгаш ажыглаар талазы-биле хамаарылгаларны таарыштырып турар Тыва Республиканың хоойлуларын ажилдап кылыры, хүлээп алыры, олче өскерилгелерни киирери, а ол ышкаш оларның күүселдези дээш контроль-даары.»;

2) 20-ги чүүлдүн ийги абзазында «арга-арыгның ажыгалын боттандырып турда» деп сөстөрни «арга-арыгны ажыглап турда»

деп сөстөр-биле солуп;

3) 27-ги чүүлдүн ийги абзазын күжүн чидирген деп санаар;

4) 32-ги чүүлдүн 3-кү кезээниң үшкү абзазында «база арга-арыг фондузунун ээлеринге» деп сөстөрни ап кааптар;

5) 33-кү чүүлдүн 3-кү кезээнде «айыткан девискээрде арга-арыг фондузунун ээлери» деп сөстөрни ап кааптар;

6) 36-гы чүүлдү:

а) бирги кезээниң он бирги абзазында «арга-арыг фондузунун ээлери» деп сөстөрни ап кааптар;

б) ийги кезээниң сески абзазында «арга-арыг фондузунун ээлери» деп сөстөрни ап кааптар.

2 чүүл

Бо Хоойлу ону албан езузу-биле парлаан хүнүнден эгелеп, он хонук эртерге, күштүг болур.

**Тыва Республиканың Чазаның
Даргазы Ш.КАРА-ООЛ.**

Кызыл хоорай
№ 1445 УХ-II

2009 чылдың июнь 10

**«Долгандыр турар хүрээлеңни камгалаарының дугайында» Тыва
Республиканың Хоойлузунга өскерилгелер
киирериниң дугайында**

Хоойлужудулга палатазы 2009 чылдың май 15-те
хүлээп алган

Төлээлекчилер палатазы 2009 чылдың июнь 3-те
чүлдүг деп көргөн

1 чүүл

2003 чылдың ноябрь 27-де № 417 УХ-I «Долгандыр турар хүрээлеңни камгалаарының дугайында» («Тувинская правда», 2004 чылдың февраль 20-де, апрель 13-те, декабрь 31-де; 2007 чылдың август 2-де; 2009 чылдың февраль 19-та; «Шын», 2004 чылдың февраль 18-те, апрель 14-те; 2007 чылдың август 21-де) Тыва Республиканың Хоойлузунга дараазында өскерилгелерни киирер:

1) 33-кү чүүлдүн 2-ги кезээн дараазында эдилге-биле бижиир:

«2. Төлөвилелдер бадылаарынга чедир база черге чер участоктарының кызыгаарларын аңгылап тургузарынга чедир бажың-балгаттар, тудуглар, улуг тудуглар база өске-даа объектилер тудары болгаш эде кылыры, база ол ышкаш долгандыр турар хүрээлеңни камгалаарының талазы-биле негелделерге хора чедирер кылдыр бадылаттынган төлөвилелдерни өскертири хоруглуг.»;

2) 38-ки чүүлдүн адында «тургузуп» деп сөстү ап кааптар;

3) 39-ку чүүлдүн 3-кү кезээнде «бодунче кирип турар» деп сөстөрни ап кааптар;

4) 41-ги чүүлдүн 3-кү кезээнде «бээр»

деп сөстү «ажыглаары» деп сөс-биле солуп;

5) 46-гы чүүлдүн 2-ги кезээнде «бодунче кирип турар» деп сөстөрни ап кааптар;

6) 54-кү чүүлдүн 1-ги кезээн дараазында эдилге-биле бижиир:

«1. Хоорай чергелиг суурларның, көдээ суурларның ногаан фондузу дээрге арга-арыг болгаш өске-даа тараан ыяштар, оон иштинде ногаан зоналарда, арга-арыг парыгының зоналарында турар девискээрлерин, база ол суурларның кызыгаарларында өске-даа ногаанчыттынган девискээрлерин каттышканы болур.»;

7) 57-ги чүүлдүн 2-ги кезээнде «муниципалдыг» деп сөстү ап кааптар.

2 чүүл

Бо Хоойлу ону албан езузу-биле парлаан хүнүнден эгелеп, он хонук эртерге, күштүг болур.

**Тыва Республиканың Чазаның
Даргазы Ш.КАРА-ООЛ.**

Кызыл хоорай
№ 1448 УХ-II

2009 чылдың июнь 10

Айтырыңар – харыылап берээл...

ТЫВАНЫҢ КҮРҮНҮНҮН УНИВЕРСИТЕДИ

Тываның күрүнү университетинче дужаап кирерде херек документи-лери каян хүлээп ал эгелээр?

— Хүндүскү хевирниң өөредилге салбы-рынче июнь 18-тен эгелеп документилерни хүлээп ал эгелээр.

Чаңгыс аай күрүнү шылгалдаларын (ЧКШ) дужааваан кижилер РФ-тин өөредилге болгаш эртем яамызының бадылаан ЧКШ-тин Дүрүмнери езугаар июль 5-ке чедир ТывКУ-нуң баазына ЧКШ-ти дужаар тускай даңзыже кирер билдиришкенин кирер.

Специалист кижини өөредип белеткээр программаның бирги курузунче өөренип кирер кижилерниң документилериниң хүлээп алышкыны (бот-өөредилге салбырындан аңгыда) доостуру:

шилип алган мергежилдиниң негелде-чуруму езугаар документилериниң хүлээп алышкыны кижиниң чогаадыкчы салым-чаяанының болгаш (азы) мергежилдиниң угланышкынының аайы-биле немелде шылгалдалары июль 5-те доостур;

шилип алган мергежилдиниң негелде-чуруму езугаар тускай шылгалдаларны дужаарына херек документилериниң хүлээп алышкыны болгаш дээди өөредилге чериниң эрттирген шылгалдаларының түңнел-дери-биле өөренип кирер кижилерниң документилериниң хүлээп алышкыны июль 15-те доостур;

ЧКШ-тин түңнелдери-биле дээди өөре-дилге черинче кирер кижилерниң докумен-тилериниң хүлээп алышкыны июль 25-те доостур.

Бот-өөредилге-биле мергежилди чедип алыр күзелдиг кижилерниң документилерин июль 16-дан август 16-га чедир хүлээп алыр. Ийиги болгаш оон-даа өске курстарже бот-өөредилге-биле өөренип күзелдиг кижилерниң документилерин июль 1-ден август 1-ге чедир хүлээп алыр.

Университетче өөренип кирерде кандыг документилерни дужаарыл?

— Университеттин эрттирер шылгалда-ларынче кирерде абитуриентилер ук өөре-дилге чериниң хүлээп алыр комиссияга дараазында документилерни дужаар:

— кижиниң амы-хуузу, хамааты эргезин

шынзыткан паспортту азы оон хоолгазы;

— тускай хевирниң билдиришкени;

— күрүнү хевириниң ниити ортумак (до-лу) болгаш (аттестат) азы ортумак профес-сионалдыг (суккан бош саазынныг диплом) билиниң дугайында азы ол документиниң ТывКУ-нуң хүлээп алыр комиссияның шынзыткан хоолгазы;

— РФ-тин хоойлу-дүрүмү езугаар бер-ген чиигелделерин бадыткаан документилер (өөренип кирерде айыткан чиигелделерге дүгжүп турар кижилерге);

— 3x4 см хемчээлдиг 6 фото-чурук.

Бир эвес абитуриент кижини РФ-тин тур-гускан чиигелделерге кордап турар болза, ол хүлээп алыр комиссияга негелделерге дүгжүп турар документилерни көргүзөр ужурлуг.

Дээди өөредилге черинче өөренип кирерде кымнар конкурстан дашкаар кирер эргелигил?

— ТывКУ-же кирер шылгалдаларны чедишкенин дужааган соонда, конкурстан дашкаар дараазында кижилерни хүлээп алыр:

өскүстер болгаш ада-иезиниң азыралы чок арткан кижилер база ол ышкаш 23 харга чедир назылыг өскүс-чавыс болгаш ада-иезиниң азыралы чок арткан ажы-төлдүн санынче кирип турар кижилер;

эмчи-социал экспертиза кылыр федералдыг албан чериниң дээди өөредилге черинге өөренип болурунун чөпшээрели-биле инвалид уругларга болгаш I, II дугаар бөлүктүн инвалидтеринге;

I дугаар бөлүктүн чаңгыс адалыг азы иелиг, өг-бүлезиниң кежигүн бүрүзүнүн ортумак орулгазы амыдыраарына эң-не эргежок чүлддериниң чижек-хемчээлинден куду 20 харга чедир назылыг хамаатылар;

РФ-тин Чепсектиг күштеринге болгаш өске-даа шериглерге, шериг тургузуг-ларынга болгаш шериг албанындан 1998 чылдың март 28-те "Шериг хүлээлгезиниң болгаш шериг албанының дугайында" №53-ФХ федералдыг хоойлунун I дугаар пункту-зунун "б" – "г" пункттар иштинде пункт болгаш 3 дугаар пунктунун үндезини-биле 3 чылдан эвээш эвес үе дургузунда анаа

солдаттап, матростап, старшиналап чорааш, албандан халашкан хамаатылар;

3 чылдан эвээш эвес хуусаа иштинде керээ-дугуржулга езугаар шериг албанын эрттирер турар шериг хүлээлгелиг кижилер (офицерлерни санавакка), керээ-дугуржулга езугаар шериг албанынга 3 чылдан эвээш эвес хуусаа ажылдаан кижилер (офицер-лерни санавакка), РФ-тин Чазаның 2006 чылдың февраль 7-де №78 доктаалы-биле бадылаан күрүнениң болгаш муниципалдыг дээди болгаш ортумак профессионалдыг өөредилге черлеринге болгаш белеткел салбырларына өөренип чораан кижилер.

Чингелде алырда кандыг докумен-тилерни көргүзүр?

— Өскүс блга ада-иезиниң азыралы чок арткан кижилер:

а) абитуриентиниң төрөөн херечилели;

б) абитуриентиниң паспорту;

в) ада-иезиниң чок болганын бадыткаан херечилел (бир эвес ава кижини чааскаан азырап турар болза – төрүттүнгениниң дугайында № 25 херечилээн шынзылганы, ада-иениң эргезин казаанының, ада-иезиниң хосталгазын казыттырганының дугайында судтун шитпири, адааның азы иениң ис чок читкениниң дугайында судтун шитпири болгаш оон-даа өске);

г) назы четпээн уругларны азыралга алга-нының дугайында тус черниң даргазының доктаалы;

д) уругнун анкетазы (бар болза);

— инвалид уруглар, I, II дугаар бөлүктүн инвалидтери:

а) абитуриентиге эмчи-социал экспертиза комиссиязының берген шынзылганы;

б) күрүнениң эмчи-социал экспертиза-зының ТывКУ-га өөренип болурун чөпшээр-ээн түңнели;

в) абитуриентиниң паспорту;

— дайын хөдөлүшкүннериниң киржик-чилери болгаш хоочуннары, дайын инва-лидтери, шериг албанындан халашкан хамаатылар:

а) шериг биледи;

б) хоочуннун (киржикчинин) шынзылга документи;

в) шериг кезээниң командириниң реко-мендациязы;

г) паспорт;

— I дугаар бөлүктүн инвалид ада азы иелиг 20 харга чедир назылыг кижилерге:

а) эмчи-социал экспертизаны бээр комиссияның шынзылганы;

б) өг-бүлениң ниити орулгазының хемчээлин көргүскөн шынзылга;

в) паспорт.

Кирерде кандыг хевирлиг шыл-галдаларны эртерил?

— ТывКУ-нуң бирги курузунче хүлээп алышкын ук өөредилге чериниң кандыг-бир салбырынче кирерде херектиг ЧКШ-тин ниити эртемнериниң демдектерин барым-даалап тургаш, хүлээп алыр. База ол ышкаш мергежилдиниң угланышкыны-биле күш-культура болгаш кижизидилге салбырынче кирер күзелдиг кижилер күш-культура талазы-биле белеткелдиниң шынарын тода-радыр, эге чаданың өөредилгезин чорудар педагогика болгаш методика салбырынче кирер күзелдиг абитуриентилер немелде шылгалдаларны дужаар.

Бот-өөредилге черинче өөренип кирер күзелдиг кижилер чаңчыл езугаар кирер шылгалдаларны дужаар.

Тускай ортумак эртемниг кижини дээди эртемни болгаш ийи дугаар дээди эртемни чедип ап болурунун аргазы бар бе?

— Ийе. 4 чыл иштинде өөрөнгөш, тускай ортумак эртемни чедип алган кижини дооскан эртемниң аайы-биле шилип алган мергежи-линге хамаарыштыр тускай беседаны эртер, ол дээрже: бухгалтер учеду, анализ болгаш аудит; педагогика болгаш психология; хоо-рай тудуу болгаш хоорай ажыл-агыйы; автомобиль болгаш автомобиль ажыл-агыйы; чүк көдүрер транспорт, тудуг, орук септээр, кылыр машиналар болгаш дериглер; күш-культура болгаш спорт; документилер талазы-биле ажыл-чорудулга болгаш эрге-лелдин документилер талазы-биле ханды-рылга – хөй-ниитилел дугайында билиг (кады чугаалажылга); юриспруденция – ком-плекстиг шылгалда (хөй-ниитилел дугайында билиг, ада-чурттуң төөгүзү); орус дыл (эдер-тиг). Ийи дугаар дээди эртем чедип алыры-биле кады чугаалажылганың түңнелдери-биле (3 чыл хуусаалыг): юриспруденция; информатика.

Мергежил	Кирериниң шылгалдалары
1. Биология – география салбыры (ЕГФ)	
050102. Биология (немелде мергежил – химия). Мергежил – биология болгаш химия башкызы.	Биология (ЧКШ) Химия (ЧКШ) Орус дыл (ЧКШ)
050102. Биология (немелде мергежили "Биологтук мониторинг"). Мергежил – биология башкызы.	Биология (ЧКШ) Химия (ЧКШ) Орус дыл (ЧКШ)
050101. Химия (немелде мергежили – айыыл чок амыдыраарының хандырылгазы). Мергежил – химия болгаш кижиниң айыыл чок амыдыраарын хандырап кичээлдериниң башкызы.	Химия (ЧКШ) Биология (ЧКШ) Орус дыл (ЧКШ)
050103. География (Чурт шинчилели болгаш туризм мергежилдиг). Мергежил – география башкызы.	География (ЧКШ) Биология (ЧКШ) Орус дыл (ЧКШ)
2. Физика болгаш математика салбыры – ФМФ	
050201. Математика (немелде мергежили – информатика). Мергежили – математика болгаш информатика башкызы.	Математика (ЧКШ) Информатика болгаш физика (ЧКШ) (абитуриен-тиниң шилилгези-биле) Орус дыл (ЧКШ)
050203. Физика (немелде мергежили – инфор-матика). Мергежили – физика болгаш информатика башкызы.	Математика (ЧКШ) Физика азы информатика (ЧКШ) (абитуриентиниң ши-лилгези-биле) Орус дыл ЧКШ
050202. Информатика (немелде мергежили – математика). Мергежили – информатика болгаш математика башкызы.	Математика (ЧКШ) Информатика азы физика (ЧКШ) (абитуриентиниң ши-лилгези-биле) Орус дыл (ЧКШ)

Мергежил	Кирериниң шылгалдалары
050201. Математика (немелде мергежили – физика). Мергежили – математика болгаш физика башкызы.	Математика (ЧКШ) Физика (ЧКШ) Орус дыл (ЧКШ)
3. Филология салбыры – ФФ	
050301. Орус дыл болгаш чогаал. Мергежили – орус дыл болгаш чогаал башкызы.	Чогаал (ЧКШ) Орус дыл (ЧКШ) Төөгү (ЧКШ)
050303. Даштыкы дыл. Мергежили – англи дыл башкызы.	Англи дыл (ЧКШ) Төөгү (ЧКШ) Орус дыл (ЧКШ)
050302. Тыва дыл болгаш чогаал. Мергежили – тыва дыл болгаш чогаал башкызы.	Чогаал (ЧКШ) Орус дыл (ЧКШ) Тыва дыл болгаш чогаал (тестилер, баллдар)
4. Эге өөредилге салбыры (ФНО)	
050707. Педагогика болгаш школа назыны четпээн өөредилге салбыры ("Уругларның чугаазының сайзы-радылгазы болгаш оон эдилгези" мергежилдиг). Мергежили – школа назыны четпээн уруглар өөредилгезиниң организатор-методизи.	Биология (ЧКШ) Орус дыл (ЧКШ) Математика (ЧКШ)
050708. Педагогика болгаш эге өөредилгениң методиказы (немелде мергежили – даштыкы дыл). Мергежили – эге класстар болгаш даштыкы дыл башкызы.	Биология (ЧКШ) Орус дыл (ЧКШ) Даштыкы дыл (ЧКШ)
050708. Педагогика болгаш эге өөредилге методиказы (немелде мергежили – төрөөн дыл болгаш чогаал). Мергежили – эге класстарның тыва дыл болгаш чогаал башкызы.	Биология (ЧКШ) Орус дыл (ЧКШ) Төрөөн дыл болгаш чогаал (тестилер, баллдар);

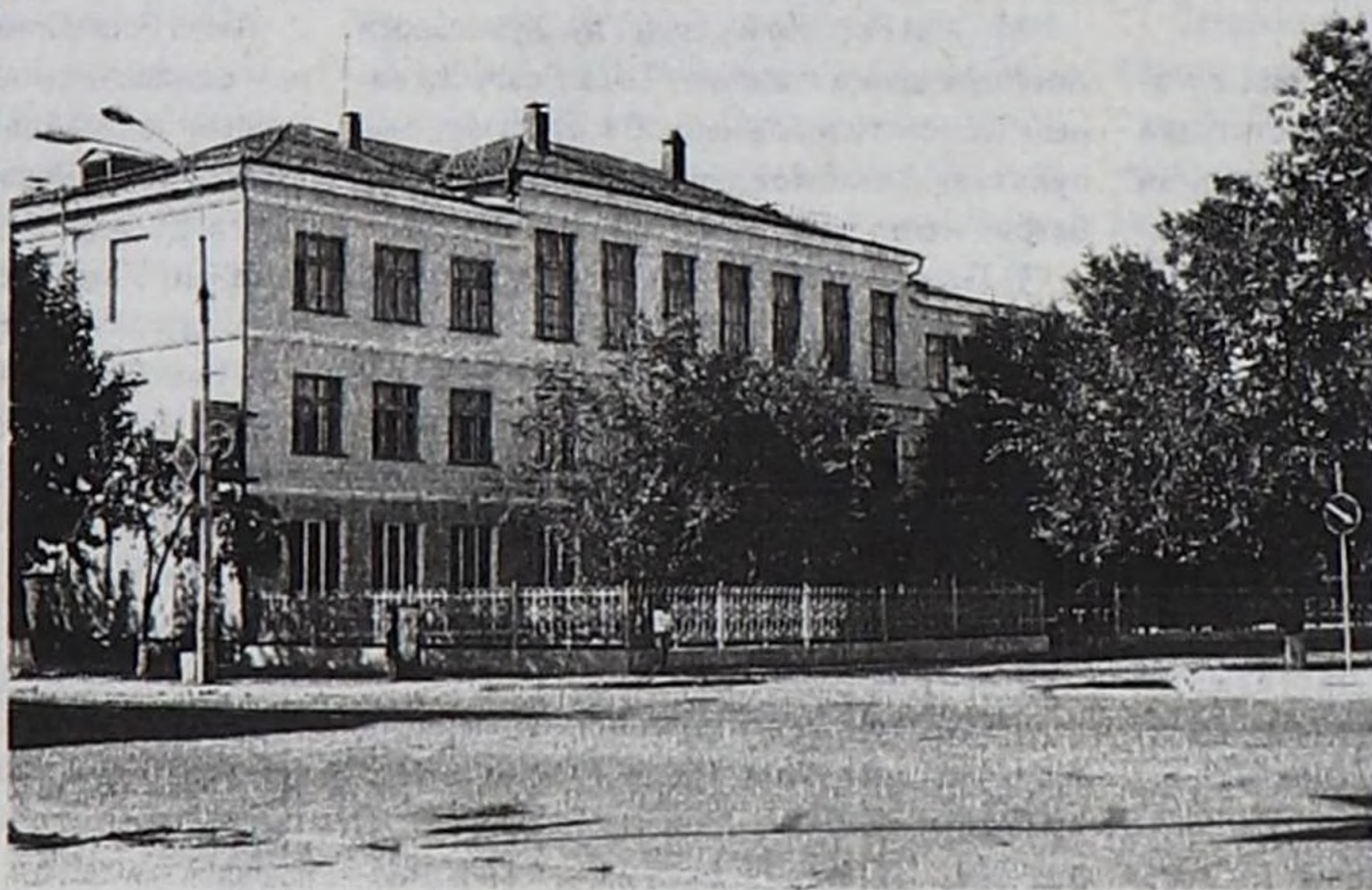
Мергежил	Кирериниң шылгалдалары
050502. Технология болгаш сайгарылга "Хандырылганың күш-ажылы" мергежилдиг. Мергежили – технология болгаш сайгарылга башкызы.	Математика (ЧКШ) Физика (ЧКШ) Орус дыл (ЧКШ)
050502. Технология болгаш сайгарылга "Техниктиг күш-ажыл".	Математика (ЧКШ) Физика (ЧКШ) Орус дыл (ЧКШ)
5. Төөгү салбыры — ИФ	
050401. Төөгү. Мергежили – төөгү башкызы.	Төөгү (ЧКШ) Хөй-ниитиниң дугайында билиг (ЧКШ) Орус дыл (ЧКШ)
050401. Төөгү (немелде мергежили юрис-пруденция). Мергежили – төөгү болгаш эрге-хоойлу башкызы.	Төөгү (ЧКШ) Хөй-ниитиниң дугайында билиг (ЧКШ) Орус дыл (ЧКШ)
0320001. Документилер талазы-биле ажил-чорудулга болгаш башкарылганы документилер-биле хандырылга (немелде мергежил – кадрлар албанының ажил-чорудулгазының документилээри (кадрлар албанының ажил-чорудулгазы)). Мергежили – документилер талазы-биле ажил-чорудулга.	Төөгү (ЧКШ) Хөй-ниитиниң дугайында билиг (ЧКШ) Орус дыл (ЧКШ)
6. Көдээ ажил-агый салбыры — СХФ	
110201. Агрономия. Мергежили — агроном-эртемден.	Биология (ЧКШ) Химия (ЧКШ) Орус дыл (ЧКШ)
110401. Зоотехния. Мергежили — зооинженер.	Биология (ЧКШ) Химия (ЧКШ) Орус дыл (ЧКШ)
110305. Бүдүрүлгө технологиязы болгаш көдээ ажил-агый продукциязының болбаазырадылгазы. Мергежили: көдээ бүдүрүлгениң технологу.	Математика (ЧКШ) Физика (ЧКШ) Орус дыл (ЧКШ)
7. Экономиканың экономика салбыры – ЭФ.	
080502. Бухгалтер учеду, анализ болгаш аудит Мергежили: экономист.	Математика (ЧКШ) Хөй-ниитиниң дугайында билиг (ЧКШ) Орус дыл (ЧКШ)
080502. Экономика болгаш тудуг бүдүрүлгезиниң башкарылгазы. Мергежили: экономист-менеджер.	Математика (ЧКШ) Хөй-ниитиниң дугайында билиг (ЧКШ) Орус дыл (ЧКШ)

Мергежил	Кирериниң шылгалдалары
8. Инженер-техниктиг салбыр – ИТФ	
190601. Автомобильдер болгаш автомобильдер ажил-агыйы. Мергежили: инженер.	Математика (ЧКШ) Физика (ЧКШ) Орус дыл (ЧКШ)
190205. Тудугга ажылгаар чүк көдүрер транспорт, орук септеп кылыр машиналар болгаш дериглер. Мергежили: инженер.	Математика (ЧКШ) Физика (ЧКШ) Орус дыл (ЧКШ)
270102. Улетпүр болгаш хамааты тудуг. Мергежили: инженер.	Математика (ЧКШ) Физика (ЧКШ) Орус дыл (ЧКШ)
270105. Хоорай тудуу болгаш хоорай ажил-агыйы. Мергежили: инженер.	Математика (ЧКШ) Физика (ЧКШ) Орус дыл (ЧКШ)
9. Күш-культура болгаш спорт салбыры - (ФФКиС)	
050720. Күш-культура. Мергежили: күш-культура башкызы.	Биология (ЧКШ) Орус дыл (ЧКШ) Күш-культура (практиктиг шылгалда, баллдар)
10. Педагогика болгаш психология салбыры - ФПиП	
050711. Социал педагогика. Мергежили: социал педагог.	Биология (ЧКШ) Математика (ЧКШ) Орус дыл (ЧКШ)
050706. Педагогика болгаш психология. Мергежили: педагог-психолог.	Хөй-ниитиниң дугайында билиг (ЧКШ) Математика (ЧКШ) Орус дыл (ЧКШ)
11. Юриктиг салбыр - ЮФ	
030501. Юриспруденция. Мергежили: юрист.	Хөй-ниитиниң дугайында билиг (ЧКШ) Ада-чуртун төөгүзү (ЧКШ) Орус дыл (ЧКШ)

Айтырыглар тыптып келзе, абитуриентилер кымдан айтырып ап болурул?

— Тыва КУ-нуң хүлээп алыр комиссиязы **Ленин кудумчузу, бажың №36** (кирер эжи — херим иштинде), телефону – **2-43-11**.
Хүлээп алыр комиссияның харысалгалыг секретары – **Ондар Елена Эрес-ооловна**.

Тывага университет ажыдарының дугайында айтырыгны Россияның Күрүне комитетинге 1994 чылдың эгезинде тургускан. Бүдүн чартык чыл эртенде, 1995 чылдың сентябрь 30-де, 989 дугаарлыг «Тываның күрүне университетин ажыдарының дугайында» Чарлыкка Россия Федерациязының Президентизи Б.Н. Ельцин адын салган. Ол чылдың ноябрь 2-де 1061 дугаарлыг «Тываның күрүне университетиниң дугайында» Доктаалды Россия Федерациязының Чазаа хүлээп алган.

Чаа-Хөл кожуунуң девискээр соңгулда комиссиязының кежигүнү хүлээлгезинден хостаарының дугайында

Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязының доктаалы
2009 чылдың июнь 15 №94/373-5 Кызыл хоорай

«Россия Федерациязының хамаатыларының соңгулда эргелерин болгаш референдумга киржир эргезиниң кол-кол магадылалдарының дугайында» федералдыг хоойлунуң 29 чүүлүнүң 8 пунктузунга дүүштүр «Чаңгыс демниг Россия» политиктиг партияның Тываның регионалдыг салбырының составындан депшидил үндүрген, Чаа-Хөл кожуунуң девискээр соңгулда комиссиязының бадылаар эргелиг кежигүнү Г.С. Сагаандайның билдиришкенин сайгарып көргөш, Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязының доктаадыры болза:

1.1951 чылда төрүттүнген Галина Сандаковна Сагаандайны Чаа-Хөл кожуунуң девискээр соңгулда комиссиязының бадылаар эргелиг кежигүнү хүлээлгезинден хостаар.

2.Бо доктаалды «Шын» болгаш «Тувинская правда» солуннарга парлаар.

Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязының даргазының оралакчызы О.В.ФОРТУНА.

Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязының секретары М.Ш.САМБАЛА.

ХҮЛЭЭП АЛЫРЫН ЧАРЛАП ТУР

ТЫВАНЫҢ КҮРҮНЕ УНИВЕРСИТЕДИ дээди болгаш ортумак профессионал эртемниг специалистерге төлевирлиг бир чыл өөренир профессионал эде белеткелди дараазында мергежилдерге хүлээп алырын чарлап тур:

- агрономия (ногаа ажылы);
- амыдыралдың ажил-чорудулгазының айыыл чок чоруу;
- бухгалтер учеду, анализ болгаш аудит;
- хоорай тудуу болгаш ажил-агыйы;
- документ чорудулгазы болгаш документ хандырылганын эргелеп-башкары;
- школа назыны четпээннерниң башкылаашкыны болгаш методиказы;
- эге өөредилгениң башкылаашкыны болгаш методиказы;
- педагогика болгаш психология;
- социал педагогика;
- сайгарлыкчы чорук болгаш технология;
- көдээ ажил-агый продукциязын бүдүрериниң болгаш болбаазырадырының технологиязы;
- күш-культура;
- бүдүрүлгени эргелеп-башкары болгаш экономиказы;
- юриспруденция.

Өөредилге доосканнарга профессионал эде белеткел эртен дугайында диплому тыпсыр.

Кирип алырыңа дараазында документилер херек: эртем чедип алган дугайында дипломнуң боду болгаш хоолгазы, паспорт болгаш ооң хоолгазы, 3x4 хемчээлдиг фото-чурук, фамилиязын өскерткеннерге ону бадыткаан документиниң хоолгазы.

Документилерни июнь 30-ге чедир дараазында адреске хүлээп ап турар: **Ленин кудумчузу, 5, мергежилди бедидер болгаш эде белеткээр факультет, 1-ги каът.**

Харылзажыр телефон: 2-21-72.

Тыва Республиканың Улуг Хуралының Хоойлужудулга палатазының Тыва Республиканың Конституциязының 104 чүүлүнүн 2 кезээниң «ж» пунктузун тайылбырлаарының дугайында
херектиң талазы-биле

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ӨМҮНЭЭЗИНДЕН ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ КОНСТИТУЦИЯ СУДУНУҢ ДОКТААЛЫ

Кызыл хоорай

2009 чылдың июнь 10

Тыва Республиканың Конституция судунун составында Даргазы О.Л.-С. Салчак, судьялар О.Н.Дубровский, С.О.Монгуш, Ю.Я.Норбу, А.П.Сааяның киржилгези-биле Тыва Республиканың Конституция судунче негелдени чоруткан таланың төлээлери — Тыва Республиканың Улуг Хуралының Хоойлужудулга палатазының Аппарадының Күрүне-эрге-хоойлу эргелелиниң килдис начальниги О.С.Проценко, Тыва Республиканың Чазааның Даргазының Тыва Республиканың Конституция судунда болгаш Тыва Республиканың Дээди судунда бүрүн эргелиг төлээзи И.А.Саян, а база Тыва Республиканың Улуг Хуралының Төлээлекчилер палатазындан чалаттырган төлээ - Конституция хоойлужулгазы, эрге-хоойлу болгаш суд айтырыгларының талазы-биле комитеттин даргазы М.С.Монгуш, «Тыва Республиканың Конституция судунун дугайында» Тыва Республиканың Конституция Хоойлузунун 3 чүүлүнүн 2 кезээн, Тыва Республиканың Конституциязының 119 чүүлүнүн 3 кезээн удуртулга болдургаш, Тыва Республиканың Конституциязының 111 чүүлүнүн 2 кезээниң «ж» пунктузунун дүрүмнерин тайылбырлаарының дугайында херекти судтун ажык хуралыга сайгарып көргөн.

Тыва Республиканың Хоойлужудулга палатазының негелдези-биле херекти чугаалажып көөрүңге чылдагаан болган чүүл. Тыва Республиканың Конституция дүрүмнериниң билишкенинде тодаргай эвес чүүлдерниң тыылганы херекти сайгарып көөрүңге үндезин болган, тодаргайлаарга, Тыва Республиканың Конституциязының 111 чүүлүнүн 2 кезээниң «ж» пунктузунда.

Судья-илеткелчи А.П.Сааяның илеткелин дыңнааш, Тыва Республиканың Улуг Хуралының Хоойлужудулга палатазының төлээзиниң тайылбырын, чалатканнарның чугааларын, кириген материалдарны болгаш өске-даа материалдарны шинчилеп көргөш, Тыва Республиканың Конституция судунун тодаратканы:

1. Тыва Республиканың Конституциязының 111 чүүлүнүн 2 кезээниң «ж» пунктузун болгаш 104 чүүлүн «о» пунктузун дүрүмнерин тайылбырлаарының дугайында негелдени Тыва Республиканың Конституция судунче Тыва Республиканың Улуг Хуралының Хоойлужудулга палатазы кириген (Тыва Республиканың Хоойлужудулга палатазының 2009 чылдың апрель 22-де №1415 доктаалы).

Негекчинин туружу мынчаар тургустунган.

Тыва Республиканың Конституциязының 111 чүүлүнүн 2 кезээниң «ж» пунктузун болгаш 104 чүүлүнүн «о» пунктузунун дүрүмнеринге дүүштүр Тыва Республиканың Хоойлужудулга палатазының бүрүн эргезинге, Тыва Республиканың Чазааның Даргазының оралакчыларын, Тыва Республиканың саң-хөө болгаш экономика сайыттарын эрге-дужаалынга томуйлаарда чөпшээрелин бээри болгаш оларга бүзүрөвезин илереткениниң дугайында шиитпирин хүлээп алыры көрдүнгөн турган, а Тыва Республиканың Чазааның Даргазының бүрүн эргезинге Тыва Республиканың хоойлузунун болгаш Конституцияның тургускан чурумунга дүүштүр оларны томуйлаары хамааржыр.

«Тыва Республиканың Чазааның дугайында» 2003 чылдың декабрь 31-де №95

Тыва Республиканың Конституция хоойлузунун 5 чүүлүн тургусканы болза, Тыва Республиканың Чазаа Тыва Республиканың Чазааның кежигүннеринден тургустунар — Тыва Республиканың Чазааның Даргазы, Тыва Республиканың Чазааның Даргазының оралакчылары, Тыва Республиканың сайыттары болгаш Тыва Республиканың күүсекчи эрге-чагырга органнарының өске-даа удуртукчулары. Конституция хоойлузунун 6 чүүлүнүн 1 кезээнге дүүштүр Тыва Республиканың Чазааның Даргазының оралакчыларын, Тыва Республиканың саң-хөө болгаш экономика сайыдын Тыва Республиканың Чазааның Даргазы Тыва Республиканың Улуг Хуралының Хоойлужулга палатазының дугуржулгазының талазы-биле эрге-дужаалынга томуйлаар, Конституция хоойлузунун 7 чүүлүн көрдүнгөн чурумунга дүүштүр Тыва Республиканың Чазааның Даргазының оралакчыларын, Тыва Республиканың саң-хөө болгаш экономика сайыдын Тыва Республиканың Улуг Хуралының Хоойлужудулга палатазы-биле дугуржулганың талазы-биле Тыва Республиканың Чазааның Даргазы эрге-дужаалынга томуйлаар.

«Тыва Республиканың Чазааның Даргазының статусунун дугайында» 2003 чылдың январь 4-те №97 ДХ Тыва Республиканың Конституция хоойлузунун 8 чүүлүнүн 1 кезээнге дүүштүр, Тыва Республиканың Чазааның Даргазы Тыва Республиканың хоойлузунга дүүштүр Тыва Республиканың Чазаан тургузар, Тыва Республиканың Чазааның структураларын болгаш Тыва Республиканың күүсекчи эрге-чагырга органнарын бадылаар, «Тыва Республиканың Чазааның дугайында» Тыва Республиканың Конституция хоойлузунун тургускан чурумунга Тыва Республиканың Чазааның Даргазының оралакчыларын болгаш Тыва Республиканың сайыттарын томуйлаар.

«Тыва Республиканың Чазааның дугайында» Тыва Республиканың Конституция хоойлузун, Тыва Республиканың айыттыгган Конституция нормаларын, Тыва Республиканың Чазааның Даргазының 2008 чылдың август 6-да «Тыва Республиканың Чазааның Даргазының оралакчызының хүлээлгезин күүседир дугайында» №173 Чарлы хажыдып турар, Тыва Республиканың Чазааның Даргазының оралакчызының хүлээлгезин күүседир кылдыр томуйлаттырган А.М. Монгал бо үеге чедир чеди ай иштинде Тыва Республиканың Чазааның Даргазының оралакчызының хүлээлгезин күүседип турар.

Негекчи илереттинген үндезинге бодунун туружунун талазы-биле тайылбырны бээрин дилеп турар:

- Тыва Республиканың Конституциязының 104 чүүлүнүн «о» пунктузунда айтырыгның талазы-биле:

1) Тыва Республиканың Чазааның Даргазының оралакчызының, Тыва Республиканың саң-хөө болгаш экономика сайыттарының хүлээлгезин күүседиринге хуусаазы үш айдан эрткениниң талазы-биле айыттыгган кижилерге, Тыва Республиканың Хоойлужудулга палатазының бүрүн эргезинге чөпшээржилге бээри хамааржыр бе?

- Тыва Республиканың Конституциязының 111 чүүлүнүн 2 кезээниң «ж» пунктузунда айтырыглар талазы-биле:

1) Тыва Республиканың Улуг Хуралының

Хоойлужудулга палатазы-биле дугуржулга чокка Тыва Республиканың Чазааның Даргазының оралакчызының, Тыва Республиканың сайыттарының хүлээлгезин күүседир кылдыр томуйлаары Тыва Республиканың Чазааның Даргазының бүрүн эргезинге хамааржыр бе?

2) Тыва Республиканың Чазааның Даргазының оралакчызы, Тыва Республиканың сайыды бүрүн эргезин деңге Тыва Республиканың Чазааның Даргазының оралакчызы, Тыва Республиканың сайыды хүлээлгезин күүседирин бүрүн эргезинге хамааржып болур бе?

3) Тыва Республиканың Чазааның Даргазының оралакчызы, Тыва Республиканың саң-хөө болгаш экономика сайыттары эрге-дужаалдың орнунга ажылдаар хүлээлгезин, Тыва Республиканың Улуг Хуралының Хоойлужудулга палатазынга дугуржуру-биле оларның кандидатураларын киригжеге чедир үстүнде адаан эрге-дужаалдыг кижилер кайы хире үениң иштинде эрге-хүлээлгезин күүседирин болурул?

4) Тыва Республиканың Чазааның Даргазының 2008 чылдың август 8-те «Тыва Республиканың Чазааның Даргазының оралакчызының хүлээлгезин күүседирин дугайында» № 173 чарлы-биле Тыва Республиканың Чазааның Даргазының оралакчызының хүлээлгезин күүседирин-биле А.М. Монгалдың кандидатураларын Тыва Республиканың Улуг Хуралының Хоойлужудулга палатазы-биле дугуржулга чокка томуйлааны Тыва Республиканың Конституциязынга дүгжүр бе?

5) Тыва Республиканың Чазааның Даргазының оралакчызының хүлээлгезин чеди айдан хөй хуусаада А.М. Монгалдың күүседир турары Тыва Республиканың Конституциязынга дүгжүр бе?

1.1 Тыва Республиканың Улуг Хуралының Хоойлужудулга палатазы Тыва Республиканың Конституциязының 104 чүүлүнүн «о» пунктузунга хамаарыштыр тайылбырны бээрин негеп тур:

1) Тыва Республиканың Улуг Хуралының Хоойлужудулга палатазы Тыва Республиканың Чазааның Даргазы Тыва Республиканың Чазааның Даргазының оралакчызының хүлээлгезин күүседирин-биле Тыва Республиканың саң-хөө болгаш экономика сайыдының хүлээлгезин үш ай хуусаада күүседип турган кижиге чөпшээрелди бээр эргелиг турган бе?

Тыва Республиканың Конституциязының 104 чүүл-биле Тыва Республиканың Улуг Хуралының Хоойлужудулга палатазының бүрүн эргелеринин аразында Тыва Республиканың Чазааның Даргазының оралакчызының хүлээлгезин күүседир кылдыр Тыва Республиканың саң-хөө болгаш экономика сайыды үш ай хуусаа эрткен соонда томуйлаарда Тыва Республиканың Улуг Хуралының Хоойлужудулга палатазы-биле дугуржулга кылырын айытпаан. Тыва Республиканың Конституция судунун 2005 чылдың февраль 22-де № 1-П доктаалы-биле Тыва Республиканың Улуг Хуралының Хоойлужудулга палатазында ыңдыг эрге чок. Ынчангаш Тыва Республиканың Улуг Хуралының Хоойлужудулга палатазының ол айтырыгына «Тыва Республиканың Конституция судунун дугайында» Тыва Республиканың Конституция

хоойлузунун 43 чүүлүнүн 1-ги кезээниң 3-кү пунктузу-биле сайгарылганы соксадыр.

Билдиришкн кирикчизи Тыва Республиканың Чазааның Даргазының 2008 чылдың август 6-да «Тыва Республиканың Чазааның Даргазының оралакчызының хүлээлгезин күүседиринин дугайында» № 173 чарлы Тыва Республиканың Конституциязынга дүгжүр бе дээрзин Тыва Республиканың Конституция судундан айтырбышаан, Тыва Республиканың Конституциязының дүрүмүңге дүүштүр тайылбырны бээрин дилээн.

«Тыва Республиканың Конституция судунун дугайында» Тыва Республиканың Конституция хоойлузунун 3-кү чүүл-биле Тыва Республиканың Конституция суду Тыва Республиканың эрге-хоойлу нормативтиг актылары Тыва Республиканың Конституциязынга дүгжүрүн дугайында херектерни көрүп, Тыва Республиканың Конституциязынга тайылбырны берип турар. «Тыва Республиканың Конституция судунун дугайында» Тыва Республиканың Конституция хоойлузу база Тыва Республиканың Конституция судунун регламентизи үстүнде категорияның херектерин аңгылап турар. Оон аңгыда оларны сайгарып көөрдө аңгы суд чорудулгазын чорудар апаар.

Тыва Республиканың Конституциязын тайылбырлаарда Тыва Республиканың конституучу хоойлулары болгаш өске-даа эрге-хоойлу нормативтиг актылары Тыва Республиканың Конституциязынга дүгжүп турарын ыңдыг арга-биле хынаары болдунмас. Ынчангаш Тыва Республиканың Улуг Хуралының Хоойлужудулга палатазының «Тыва Республиканың Конституция судунун дугайында» Тыва Республиканың Конституция хоойлузунун 43 чүүлүнүн 1-ги кезээниң 2-ги пунктузун тайылбырлаар дугайында негелдезин соксадыр.

Тыва Республиканың Чазааның Даргазының оралакчызының хүлээлгезин А.М. Монгалдың чеди айдан хөй хуусаада күүседип турары Тыва Республиканың Конституциязынга дүгжүр бе дээрзин Тыва Республиканың Улуг Хуралының Хоойлужудулга палатазы айтырып турар.

«Тыва Республиканың Конституция судунун дугайында» Тыва Республиканың Конституция судунун 3-кү чүүлүнүн 3-кү кезээ-биле Тыва Республиканың Конституция суду эрге-хоойлунун тускай айтырыгларын шиитпирлеп турар. Тыва Республиканың Улуг Хуралының Хоойлужудулга палатазының үстүнде айтыры Тыва Республиканың Конституция судунун эрге-хоойлу талазы-биле ыңдыг айтырыгларынга хамаарышпайн турар.

Ынчангаш Тыва Республиканың Улуг Хуралының Хоойлужудулга палатазының үстүнде негелдезин Тыва Республиканың «Тыва Республиканың Конституция судунун дугайында» Конституция хоойлузунун 43-кү чүүлүнүн 1-ги кезээниң 2-ги пунктузу-биле соксадыр.

1.2. Ук херектиң үстүнде чүүлдеринге даянган, дараазында айтырыгларга тайылбырны бээр-дир:

- Тыва Республиканың Чазааның Даргазы Тыва Республиканың Чазааның Даргазының оралакчызының хүлээлгезин күүседирин-биле Тыва Республиканың саң-хөө болгаш экономика сайыдын Тыва Республиканың Хоой-

лужудулга палатазы-биле чөпшээржилге кылбайн томуйлап болур бе, Тыва Республиканың Хоойлужудулга палатазы-биле чөпшээржилге чорудары-биле Тыва Республиканың саң-хөө болгаш экономика сайыдының кандидатуразын кирибейн, Тыва Республиканың Чазааның Даргазының оралакчызының хүлээлгезин күүседиринин хуусаазын тургузуп болур бе;

- Тыва Республиканың саң-хөө болгаш экономика сайыдының Тыва Республиканың Чазааның Даргазының оралакчызының хүлээлгезин күүседеди база Тыва Республиканың саң-хөө болгаш экономика сайыдының Тыва Республиканың Чазааның Даргазының оралакчызы деп эргелери дөмей бе.

«Тыва Республиканың Конституция судунун дугайында» Тыва Республиканың Конституция хоойлузунун 72 чүүлүнүн 2-ги кезээ-биле Тыва Республиканың Конституциязының нормаларына тайылбыр кылдыр эрге-хоойлу актыларының системасында туруштарын көрбүшаан, тайылбырлап турар нормаларның утказын, тургустунуп келген хоойлу хүлээп алыр практиканың болгаш өске-даа тайылбырларны өөренип көрбүшаан, Тыва Республиканың Конституция суду шийтирнэ хүлээп алыр.

2. Россия Федерациязының Конституциязының 77 чүүлүнүн 1-ги кезээ-биле, Россия Федерациязының субъектилери Россия Федерациязының Конституциязының дүрүмнеринге болгаш эрге-хоойлунун федералдыг актыларынга даянышаан, конститушчу тургузунун үндезиннеринге дүгжүп турар күрүнэ эрге-чагыргазының күүсекчи болгаш төлээлекчи органнарының ниити принциптерин удуртулга болдурга, боттарының нормативтиг актыларын хүлээп албышаан, эрге-чагырганың күрүнэ органнарының тургузуун боттары тургузуп болур эргелиг.

Тыва Республиканың Конституциязы Тыва Республиканы Россия Федерациязының составында демократтыг эрге-хоойлулук күрүнэ дээрзин тодараткан (1-ги чүүл). Республиканың конститушчу тургузуунун бир үндезини - күрүнэ эрге-чагыргазын хоойлужудулга, күүсекчи болгаш судка чарганы. Хоойлужудулга, күүсекчи болгаш суд эрге-чагырга органнары бот-тускайлаң эргелерлиг (9-ку чүүл). Тыва Республиканың Конституциязы Тыва Республиканың күрүнэ эрге-чагыргазының үстүкү органнарының кады ажилдажылгазының аңгы-аңгы хевирлерин, оон аразында күрүнэ эрге-чагыргазының органын тургузарда күрүнэ эрге-чагыргазының өске органы кирип болурун айыткан. Ынчалдыр Тыва Республиканың Конституциязының 103 болгаш 111 чүүлдери-биле Тыва Республиканың Конституция судун тургузарда Тыва Республиканың Чазааның Даргазы биле Тыва Республиканың Улуг Хуралының Төлээлекчилер палатазы кирип эргелиг. Тыва Республиканың Конституциязының 104 чүүлү база «Тыва Республиканың Чазааның дугайында» Тыва Республиканың Конституция хоойлузунун 7-ги чүүлү езугаар Тыва Республиканың Чазаан тургузарда, Тыва Республиканың Улуг Хуралының Хоойлужудулга палатазы кирип. Күрүнэ эрге-чагыргазының институттарының кады ажилдажылгазы Тыва Республиканың конститушчу тургузуунун үндезиннерин хажытпайн турар болгаш Тыва Республиканың Конституциязының тургузуунун системасында болгаш кызыгаарлаашкынында тургускан элементилерниң бирээзи болбушаан, Тыва Республиканың хоойлужудулга болгаш күүсекчи эрге-чагыргазына дең байдалды хандырып, оларның турум болгаш тускай хамаарышпас чоруун хажытпайн турар.

Бердинген түнел Россия Федерациязының Конституция судунун 1996 чылдың январь 18-те №2-П, 1997 чылдың декабрь 10-да №19-П, 2000 чылдың июнь 7-де №10-П, 2004 чылдың декабрь 10-да №386-О Тодарадылгада көрдүнгөн. Ол туруш езугаар

Россия Федерациязының субъектизинин хоойлужудулга органы Россия Федерациязының ол субъектизинин күүсекчи эрге-чагырга органын хевирлээринге киржилгези Россия Федерациязының конституциялыг тургузуунун дөстөрүнге дүгжүп турар. Ындыг киржилге Россия Федерациязының күүсекчи эрге-чагыргазының чаңгыс аай системасының Россия Федерациязының субъектизинин күүсекчи эрге-чагыргазының органнарының ажил-чорудулгазын тургуспас болгаш оларның хүлээлгелерин эрге-чагырганың хуваалдазының эрге-хоойлу конституция системасында бот-башкарылганын чок кылбас уjurлуг.

2.1. Тыва Республиканың Конституциязының 111 чүүлүнүн 2 кезээниң «г» пунктузун езугаар Тыва Республиканың Чазааның Даргазының эргезинче Тыва Республиканың Чазаан хевирлээри, а ол ышкаш Тыва Республиканың Чазааның тургузуун болгаш Тыва Республиканың Күүсекчи эрге-чагыргазының органнарын бадылаары кирип турар. Тыва Республиканың Конституциязының 111 чүүлүнүн 2 кезээниң «ж» пункт езугаар Тыва Республиканың Чазааның Даргазы Тыва Республиканың Чазааның Даргазының оралакчыларын болгаш Тыва Республиканың сайыттарын Тыва Республиканың Конституциязының тургусканы чуруму езугаар томуйлаар. Тыва Республиканың Конституциязының 113 чүүлүнүн 7 кезээнде Тыва Республиканың Чазаан хевирлээри Тыва Республиканың конституция хоойлузу-биле тодараттынар.

«Тыва Республиканың Чазааның Даргазының статусунун дугайында» Тыва Республиканың Конституциязының негелделери, «Тыва Республиканың Чазааның дугайында» Тыва Республиканың Конституция хоойлузу болгаш тургустунуп келген эрге-хоойлу дуржулганын көрүп тургаш кылган Тыва Республиканың Конституциязының үстүнде айыттыг-ан негелделеринин сайгарылгазы Тыва Республиканың Чазааның Даргазының оралакчылары, Тыва Республиканың сайыттарының томуйлаашкыннары, а ол ышкаш үстүнде айыттыг-ан албан-дужаалдарның хүлээлгезин күүседип турарларның томуйлаашкыны конституция эрге-хоойлу талазы-биле Тыва Республиканың Чазаан хевирлээр айтырылгарга хамааржыр болгаш Тыва Республиканың Конституциязы ышкаш өске-даа Тыва Республиканың хоойлулары-биле өйлөттинер. Тыва Республиканың Конституция суду-биле илереттингени болза Тыва Республиканың Чазааның Даргазының оралакчылары, Тыва Республиканың сайыттарының хүлээлгелерин күүседиринин хуусаалары-биле холбаалыг айтырылгар ону Тыва Республиканың Улуг Хуралының Хоойлужудулга палатазына көөрү-биле кириринге чедир, Тыва Республиканың Чазааның хевирлээринин чурумунга хамааржыр болгаш «Тыва Республиканың Чазааның дугайында» Тыва Республиканың Конституция хоойлузунун негелделери-биле өйлөттинер (көрдүнер).

Ынчап кээрге, чугаалажып турган хуусаалар республиканың хоойлужудулгазының дискрециялыг бүрүн эргези, чүге дээрге ол бодунун көрүп турары-биле ол хуусааны тургузар талазы-биле кызыгаар чок бүрүн эргелиг.

Тыва Республиканың Чазааның Даргазының оралакчылары, Тыва Республиканың саң-хөө болгаш экономика сайыттарының хүлээлгелерин күүседиринин хуусаалары-биле холбаалыг айтырылгар ону Тыва Республиканың Улуг Хуралының Хоойлужудулга палатазына көөрү-биле кириринге чедир, Тыва Республиканың Чазааның хевирлээринин чурумунга хамааржыр болгаш «Тыва Республиканың Чазааның дугайында» Тыва Республиканың Конституция хоойлузунда көрдүмзүн болганда, Тыва Республиканың Конституциязы ол айтырыгны хоойлу-езугаар өйлээрин чугула деп демдегеп турар.

Чүге дээрге оон башка ол Тыва Республиканың Чазаан хевирлээринге Тыва Республиканың Улуг Хуралының Хоойлужудулга палатазының киржилгези көрдүнгөн Тыва Республиканың Конституциязының негелделерин хажыдып болур.

Тыва Республиканың Конституция судунун 110 чүүлүнүн 1 кезээ, 111 чүүлүнүн 2 кезээниң «г», «ж» пунктулары, а ол ышкаш Тыва Республиканың Конституция судунун 2008 чылдың декабрь 8-те №1-П «Тыва Республиканың дилээ езугаар Тыва Республиканың Конституциязының 111 чүүлүнүн 1-3 кезектеринин, 110 чүүлүнүн 1 кезээнде негелделерни тайылбырлаан херек талазы-биле» Доктаалында айыттыг-ан негелделерден алгаш, Тыва Республиканың Чазааның Даргазының оралакчылары, Тыва Республиканың саң-хөө болгаш экономика сайыттарының хүлээлгелерин күүседиринин хуусаалары-биле холбаалыг айтырылгар ону Тыва Республиканың Конституция суду ол-ла үеде хүлээлгелерин күүседиринин хуусаалары-биле холбаалыг айтырылгар ону Тыва Республиканың Улуг Хуралының Хоойлужудулга палатазына көөрү-биле кириринге чедир, ол хуусааларны тодарадыры Тыва Республиканың Чазааның Даргазының эрге-хүлээлгезинче кирип турар. Ол бүрүн эргелер республиканың күрүнэ эрге-чагыргаларының адырларының кады ажилдажылганын хандыраар, а ол ышкаш эрге-чагырганың күүсекчи адырының ажил-чорудулгазы дээш харысалгалыг Тыва Республиканың дээди албан-дужаалында кижинин конституция эрге-хоойлу езугаар статусунда туруп турар.

Ынчап кээрге бо тайылбыр-биле илереттингени болза Тыва Республиканың Чазааның Даргазы Тыва Республиканың дээди албан-дужаалдыг кижизи болгаш эрге-чагырганың күүсекчи адырының баштыңы болганда, Тыва Республиканың Конституциязы езугаар Тыва Республиканың Чазааның Даргазының оралакчылары, Тыва Республиканың саң-хөө болгаш экономика сайыттарының хүлээлгелерин күүседир кижилерни томуйлаар эргелиг. Тыва Республиканың Чазааның Даргазының оралакчылары, Тыва Республиканың саң-хөө болгаш экономика сайыттарының хүлээлгелерин күүседиринин хуусаалары республиканың хоойлужудулгачузу-биле тодараттынар уjurлуг.

Бердинген түнел Тыва Республиканың Конституция судунун 2008 чылдың декабрь 8-те №1-П доктаалында Тыва Республиканың Чазааның Даргазының бүрүн эргелеринин даңзызы кызыгаарлаттынмаан деп Тыва Республиканың судунун туружунга дүгжүп турар.

2.2. Тыва Республиканың Чазааның Даргазының оралакчылары, Тыва Республиканың саң-хөө болгаш экономика сайыттарының хүлээлгелерин күүседип турарларның бүрүн эргелеринин деңгелгезинин дугайыда айтырылгарны тайылбырлап тура, Тыва Республиканың Конституция суду бо доктаалдың 2.1. пунктузунда Тыва Республиканың Чазааның Даргазының бүрүн эргелерин айыткан кезээнде, «Тыва Республиканың Чазааның дугайында» Тыва Республиканың Конституция судунун негелделеринде, өске-даа эрге-хоойлу актыларынга даянган.

Чороткан сайгарылга Тыва Республиканың Чазааның Даргазының оралакчылары, Тыва Республиканың саң-хөө болгаш экономика сайыттарының хүлээлгелерин күүседип турар кижилер Тыва Республиканың Чазааның Даргазының оралакчылары, Тыва Республиканың саң-хөө болгаш экономика сайыттарының хүлээлгелерин күүседир кылдыр томуйлаттырып турганнар ышкаш, эргелерлиг болгаш хүлээлгелерлиг, боттарының бүрүн эргелерин боттандырып тургаш, шийтирлерни хүлээп алыр болгаш ажил-чорудулганы

боттандыраар хөдөлишкinnerни, юридиктиг уjur-дузазының-даа аайы-биле өскертir, соксадыр болгаш тывылдыраар хамаарылгалыг ажилды ол-ла дең эргеге чорудар. Ол деңгелгениң дөзү Тыва Республиканың Дээди албан-дужаалы — Тыва Республиканың Чазааның Даргазының конституция эрге-хоойлу езугаар статусу (чергези) болур.

Ынчап кээрге Тыва Республиканың Чазааның Даргазының оралакчылары, Тыва Республиканың саң-хөө болгаш экономика сайыттарының хүлээлгелерин күүседип турарларның бүрүн эргелери Тыва Республиканың Чазааның Даргазының оралакчылары, Тыва Республиканың саң-хөө болгаш экономика сайыттарының бүрүн эргелеринге дең.

«Тыва Республиканың Конституция судунун дугайында» Тыва Республиканың Конституция хоойлузунун 1 чүүлүнүн 1 кезээ, 71-73, 76, 77 болгаш 91 чүүлдерин, Тыва Республиканың Конституциязының 119 чүүлүнүн 3 кезээнд удуртулга болдурга, үстүнде айыттыг-ан чүүлдерге үндезилеп, Тыва Республиканың Конституция судунун доктаатканы болза:

1. Тыва Республиканың Конституциязының 111 чүүлүнүн 2 кезээниң «ж» пунктузунун конституция-эрге-хоойлулук утказындан тургусканы болза, Тыва Республиканың Чазааның Даргазы Тыва Республиканың Улуг Хуралының Хоойлужудулга палатазы-биле дугуржулга чокка Тыва Республиканың саң-хөө болгаш экономика сайыттарын, Тыва Республиканың Чазааның Даргазының оралакчызының хүлээлгезин күүседир кылдыр томуйлаар бүрүн эргелиг. Тыва Республиканың саң-хөө болгаш экономика сайыттарының, Тыва Республиканың Чазааның Даргазының оралакчыларының хүлээлгезин күүседир хуусаазын Тыва Республиканың Улуг Хуралының Хоойлужудулга палатазына оларның кандидатураларына чөпшээржири-биле кириринге чедир республиканың хоойлу үндүрүкчүзүнүн онзагай бүрүн эргезинге хамааржыр болгаш «Тыва Республиканың Чазааның дугайында» Тыва Республиканың Конституция хоойлузу-биле таарыштыраар албан.

Тыва Республиканың Улуг Хуралының Хоойлужудулга палатазына чөпшээржири-биле оларның кандидатураларын кириринге чедир Тыва Республиканың Чазааның Даргазының оралакчыларының, Тыва Республиканың саң-хөө болгаш экономика сайыттарының хүлээлгезин күүседир хуусаазының хоойлужудулга таарыштырылганы чок турар үеде айыттыг-ан хуусааны тодарадыры Тыва Республиканың Чазааның Даргазының бүрүн эргезинге хамааржыр.

2. Бо тайылбыр Тыва Республиканың саң-хөө болгаш экономика сайыттарының, Тыва Республиканың Чазааның Даргазының оралакчызының бүрүн эргезин Тыва Республиканың саң-хөө болгаш экономика сайыттары Тыва Республиканың Чазааның Даргазының оралакчызының хүлээлгезинин бүрүн эргезин деңге күүседеди-биле тодараттыг-ан.

3. Күрүнэ эрге-чагыргазының төлээлекчи, күүсекчи болгаш суд органнарына, тус чер бот-башкарылга органнарының шуптузунга албан шугуму-биле болгаш албан езунун тайылбыры болур.

4. Бо доктаалга хомудал кирирге хүлээп албас, үе шийтирлеттинген, ону чарлаан соонда дораан күштүг болуп кирер, өске органнары болгаш эрге-дужаалдыг кижилерниң бадыткалы болгаш хөдөлишкinnerни негеттинмес.

5. Бо доктаалды доп-дораан «Шын», «Тувинская правда» солуннарга, «Тыва Республиканың хоойлужудулга чыындыларына» парлаар.

№1-П Тыва Республиканың Конституция суду.

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ДОКТААЛЫ

Тыва Республиканың муниципалдыг тургузууларының бюджеттеринге биче болгаш ортумак сайгарлыкчы чорукту хөгжүдөр муниципалдыг программаларның хемчеглерин боттандыраары-биле Тыва Республиканың республика бюджетинден субсидиялар бээринин дугайында
2009 чылдың апрель 20-де № 156 Кызыл хоорай

Тыва Республиканың муниципалдыг тургузууларының девискээрлеринге биче болгаш ортумак сайгарлыкчы чорукту хөгжүдөр адырда күрүне политиказын боттандыраар болгаш тус чер бот-башкарылга органнарының сайгарлыкчы чорукту хөгжүдөр база чоннуң боду ажил-биле хандырттыр талазы-биле тодаргай угланыышкынныг ажил-чорудулгазын боттандыраарына идиг бээр сорулгалар-биле 2008 чылдың июль 7-де № 795 УХ-II «Тыва Республикада биче болгаш ортумак сайгарлыкчы чорукту хөгжүдөр дугайында» Тыва Республиканың Хоойлузунга дүүштүр, Россия Федерациязының Бюджет кодекзинин 139-ку чүүлүгүгүндө үндезилеп, Тыва Республиканың Чазаның доктаадыры болза:

1. Дараазында чүүлдерни бадылаар:

2009 чылдың апрель 20-де № 156 Тыва Республиканың Чазаның доктаалы-биле бадылаан

Тыва Республиканың муниципалдыг тургузууларының бюджеттеринге биче болгаш ортумак сайгарлыкчы чорукту хөгжүдөр муниципалдыг программаларның хемчеглерин боттандыраары-биле Тыва Республиканың республика бюджетинден субсидияларны бээринин ДУРУМУ

1. Бо Дүрүм Тыва Республиканың муниципалдыг тургузууларының (моон ыңай муниципалдыг тургузуулар дээр) бюджеттеринге биче болгаш ортумак сайгарлыкчы чорукту хөгжүдөр муниципалдыг программаларның хемчеглерин боттандыраары-биле Тыва Республиканың республика бюджетинден субсидиялар (моон ыңай субсидиялар дээр) бээр болгаш чарыгдарының чурумун доктаадып тургузар.

2. Республиканың муниципалдыг тургузууларының бюджеттеринге биче болгаш ортумак сайгарлыкчы чорукту деткиринин болгаш хөгжүдөрүнүн талазы-биле хемчеглерни акшаландыраар сорулгалар-биле субсидиялар бээри-биле муниципалдыг программаларны шилиир талазы-биле конкурстун түннелдеринге үндезилеп, республиканың муниципалдыг тургузууларының бюджеттеринге субсидиялар бээр талазы-биле төлээлтирген орган Тыва Республиканың Экономика яамызы болур (моон ыңай яамы дээр).

3. Республиканың муниципалдыг тургузууларының бюджеттеринге субсидияларны Тыва Республиканың муниципалдыг тургузууларының бюджеттеринге биче болгаш ортумак сайгарлыкчы чорукту деткиринин болгаш хөгжүдөрүнүн талазы-биле хемчеглерни акшаландыраар сорулгалар-биле субсидиялар бээри-биле муниципалдыг программаларны шилиир талазы-биле конкурстун түннелдеринге үндезилеп бээр.

4. Муниципалдыг тургузууларның бюджеттеринге субсидияларны Тыва Республиканың республика бюджетинин каттыштырган бюджет бижидилгезинге, касса планынга дүүштүр, бюджет хүлээлгелеринин лимиттеринин болгаш 2009-2010 чылдарда «Тыва Республикада биче болгаш ортумак сайгарлыкчы чорукту күрүнө деткири болгаш хөгжүдөр» деп республиканың тускай сорулгалыг программалары-биле база чогуур саң-хөө чылында республика бюджетинин дугайында Тыва Республиканың хоойлузу-биле көрдүнгөн акшаландырышкынның ыңыдыкы хемчээлинин иштинге бээр.

5. Субсидияларны муниципалдыг тургузууларның бюджеттеринин тус чер бюджеттеринин күүселдезинин касса хандырылганынга ажыткан Федералдыг казначейство органнарының агар саннарынче шилчидер.

6. Яамы муниципалдыг тургузууларның тус чер чарыгалары-биле – субсидиялар алыкчылары-биле (моон ыңай субсидия алыкчылары дээр) республиканың муниципалдыг тургузууларының бюджеттеринге субсидиялар бээринин дугайында керээ тускай сорулгазындан өскээр ажылгаан кижилерге хамаарыштыр Россия Федерациязының күштүг болуп турар хоойлужулгалары-биле доктааттырган хемчеглерни ап болур.

2009 чылдың апрель 20-де № 156 Тыва Республиканың Чазаның доктаалы-биле бадылаан

Биче болгаш ортумак сайгарлыкчы чорукту деткиринин болгаш хөгжүдөрүнүн талазы-биле муниципалдыг программаларның хемчеглерин

Тыва Республиканың муниципалдыг тургузууларының бюджеттеринге биче болгаш ортумак сайгарлыкчы чорукту хөгжүдөр муниципалдыг программаларның хемчеглерин боттандыраары-биле Тыва Республиканың республика бюджетинден субсидиялар бээринин Дүрүмүн;

Биче болгаш ортумак сайгарлыкчы чорукту деткиринин база хөгжүдөрүнүн талазы-биле хемчеглерни акшаландыраар сорулгалар-биле субсидиялар бээринге Тыва Республиканың муниципалдыг тургузууларының шилилге конкурзун эрттиреринин Чурумун.

2. Бо доктаалды «Шын» болгаш «Тувинская правда» солуннарга парлаар.

Тыва Республиканың Чазаның Даргазы Ш.КАРА-ООЛ.

лерни чарар.

Керээде дараазында чүүлдер көрдүнгөн турар ужурул:

— субсидияларны бээринин хуусаалары, сорулгазы, негелделери, акшаландыраарының хемчээли, хемчеглеринин даңзызы;

— субсидияларны бээринин чуруму болгаш ажылгаарының дугайында отчеттарның хевирлери.

7. Субсидиялар алыры-биле муниципалдыг тургузуунун тус чер бот-башкарылга органнары Яамыже дараазында чүүлдерни кириер:

— субсидия алыкчыларының талазындан ат салган керээни (2 экземпляр);

— тус чер бюджетинден айыттырган чарыгдалдарны акшаландыраарының талазы-биле хүлээлгелерни кезектеп азы долугузу-биле хандыраары бадыйткап турар документтерни, тус чер бюджетинден чарыгдалдар кылганының дугайында төлөвирлер кылган документтерни кириер.

8. Яамы керээни алган хүнден эгелээш, 5 ажил хүнүнүн дургузунда, аңаа атты салыр болгаш ооң бир экземплярин субсидия алыкчызынга чорудуп бээр.

9. Муниципалдыг тургузууларның бюджеттеринге субсидияларны шилчидерин Яамы тус чер бюджетинден чарыгдалдарны акшаландыраар талазы-биле хүлээлгелерни кезектеп азы долугузу-биле хандыраары бадыйткап соонда, бюджеттер аразының хамаарылгаларының чуруму езугаар боттандыраар.

10. Яамының санажылга кылыр санындан субсидияның акша-хөреңгизин үндүр бижээн хүнде субсидияны субсидия алыкчызынга берген деп санаар.

11. Субсидия алыкчылары квартал санында, отчеттук үениң дараазында айда, 10-нун хүнүнден орай эвесте, Яамыга субсидияларны чарыгдарының дугайында отчеттун кириер.

12. Субсидия алыкчылары биче болгаш ортумак сайгарлыкчы чорукту хөгжүдөрүнүн муниципалдыг программаларының хемчеглерин боттандыраары-биле берген акша-хөреңгинин өй-шаанда, долугу болгаш тускай сорулгазынга ажылгаары дээр хариысалгалыг болур.

13. Бир эвес хыналда үезинде субсидияларны тускай сорулгазындан өскээр ажылгаанының фактызы илереттинген таварылгада, айыттырган акша-хөреңгини Россия Федерациязының Бюджет кодекзинин 289-ку чүүлүгүгүндө дүүштүр, Тыва Республиканың республика бюджетинин орулганынче хавыраар ужурул. Бюджет акша-хөреңгизин тускай сорулгазындан өскээр ажылгаан кижилерге хамаарыштыр Россия Федерациязының күштүг болуп турар хоойлужулгалары-биле доктааттырган хемчеглерни ап болур.

акшаландыраар сорулгалар-биле субсидиялар бээр Тыва Республиканың муниципалдыг тургузууларын шилиир талазы-биле конкурсту эрттиреринин ЧУРУМУ

Нити дүрүмнөр

1. Биче болгаш ортумак сайгарлыкчы чорукту деткиринин болгаш хөгжүдөрүнүн талазы-биле муниципалдыг программаларның хемчеглерин акшаландыраар сорулгалар-биле субсидиялар бээр Тыва Республиканың муниципалдыг тургузууларын шилиир талазы-биле конкурсту эрттиреринин чуруму (моон ыңай Чурум дээр) Тыва Республиканың муниципалдыг тургузууларының аразында конкурс эрттиреринин механизмин тургузуп турар.

Чурумну 2008 чылдың октябрь 16-да № 634 Тыва Республиканың Чазаның доктаалы-биле бадылааны 2009-2010 чылдарда «Тыва Республикада биче болгаш ортумак сайгарлыкчы чорукту күрүнө деткири болгаш хөгжүдөр» деп республиканың тускай сорулгалыг программаларыга дүүштүр ажылдап кылган.

2. Бо Чурумда ажылдап турар «биче сайгарлыкчы чорук субъектизи» база «ортумак сайгарлыкчы чорук субъектизи» деп билгилерни 2007 чылдың июль 24-те № 209-ФХ «Россия Федерациязында биче болгаш ортумак сайгарлыкчы чорукту хөгжүдөрүнүн дугайында» Федералдыг хоойлуда ажылдап турар уткалары-биле билеп алыр.

Бо Чурумда ажылдап турар «муниципалдыг тургузуу» деп билгини 2007 чылдың июль 24-те № 209-ФХ «Россия Федерациязында тус чер бот-башкарылга органнары организастаарының нити принциптеринин дугайында» Федералдыг хоойлуда ажылдап турар утказы-биле билеп алыр.

3. Тыва Республиканың муниципалдыг тургузууларының бюджеттеринге субсидиялар бээрин Тыва Республиканың муниципалдыг тургузууларының конкурстун шилилге түннелдери-биле конкурс үндезининге боттандыраар (моон ыңай Конкурстун шилилге дээр).

4. Конкурстун шилилге эрттирер организатор Тыва Республиканың Экономика яамызы болур (моон ыңай Яамы дээр).

5. Конкурстун кол сорулгазы болза, биче болгаш ортумак сайгарлыкчы чорукту деткиринин болгаш хөгжүдөрүнүн программаларын боттандыраарыга Тыва Республиканың муниципалдыг тургузууларының деткирмизи болур. Бо Чурумнун иштинге биче болгаш ортумак сайгарлыкчы чорукту деткиринин болгаш хөгжүдөрүнүн Тыва Республиканың муниципалдыг тургузууларының программаларына (дараазында программалар деп адаан) хамааржыр чүүлдер:

Тыва Республиканың муниципалдыг тургузууларының биче болгаш ортумак сайгарлыкчы чорукту деткиринин болгаш хөгжүдөрүнүн программалары;

Тыва Республиканың муниципалдыг тургузууларының социал-экономика хөгжүдөрүнүн программаларының биче болгаш ортумак сайгарлыкчы чорукту деткиринин болгаш хөгжүдөрүнүн талазы-биле кезектери (иштики программалары).

6. Конкурса чарыгылар белекээр-биле болгаш кириери-биле холбашкан бүгү-ле чарыгдалдарны (моон ыңай Чагыг дээр) Конкурстун шилилге киржирин кордап турар Тыва Республиканың муниципалдыг тургузуулары хариылаар.

Конкурстун шилилгени эрттиреринин чуруму

7. Конкурстун шилилгениң киржикчилери Тыва Республиканың муниципалдыг тургузуулары болур.

8. Конкурстун шилилге киржири-биле Тыва Республиканың муниципалдыг тургузуулары Яамыга чагыгны кириер. Чагыг дараазында документтерден тургустунар: бо Чурумга 1-ги капсырылга езугаар хевир-биле Конкурстун шилилге киржир билдиришкенин;

доктааттыган чурум езугаар бадылаан программа болгаш ону бадылаанының дугайында шийтпиринин хоолгазындан; программа хемчеглерин боттандыраарының чуруму;

программага тайылбырлыг бирик; Тыва Республиканың муниципалдыг тургузууларының мурнундан төлээлекчи кижини тодарадып турар документ;

программа хемчеглеринин талазы-биле чарыгдалдарны акшаландыраары көрдүнүп турар амгы саң-хөө чылында тус чер бюджетинин дугайында республиканың муниципалдыг тургузуунун төлээлекчи органының шийтпиринден ушта бижилге;

программаларның күштүг болуп ажылдап турар үезинде программа хемчеглерин

боттандыраарының календарлыг планы;

мурнунда саң-хөө чылында Тыва Республиканың муниципалдыг тургузуунун тус чер бюджетинин херек кырында күүселдезинин дугайында справка база амгы база дараазындагы чылда программа хемчеглеринин талазы-биле планнаттынып турар чарыгдалдары (Тыва Республиканың республика бюджетинин субсидияларының учеду чокка);

мурнунда чылда биче болгаш ортумак сайгарлыкчы чорукту деткиринин хемчеглерин боттандыраары-биле мурнунда кириген көргүзүлгелеринин чедишкениннин чадазының дугайында справка (бо Чурумга 2-ги капсырылга езугаар).

9. Конкурстун шилилгеге киржир күзелин илереткен кордакчылар конкурс документтеринин комплектизин Яамыдан алыр. Конкурс документтерин ол ышкаш Интернет четкизинде Яамының албан езунун сайтызынга кириер.

10. Конкурстун киржикчизи конкурса киржиринин чагыгын долдурарының чурумун тайылбырлап бээринин дугайында дилегни бижимел хевирге конкурстун организаторунче чорудар эргелиг.

11. Конкурстун организатору бижимел дилегни алган хүнден эгелээш, неделя иштинде хуусаада бижимел дилег кириген кижиге, конкурстун киржикчизинге хариыны чорудар эргелиг. Конкурстун организатору, бир эвес конкурса чагыг-кириеринин хуусаазы төнөринге чедир, 10 хонук бурунгаар дилег кирген болза, ол конкурс киржикчизинге хариызын өй-шаанда манап алырынга магадылал бербес.

12. Конкурса кириер чагыг чаңгыс азы элээн каш папка кылдыр көктөттинген болгаш таңмалаттыган турар ужурул. Бир дугаарында билдиришкенин көктээр.

13. Конкурс киржикчизи конкурса кириер чагыгын дараазында адрестээн чагаа хавынга чорудар:

1) конкурстун организаторунун адрезинге;

2) «Биче болгаш ортумак сайгарлыкчы чорук субъектилерин хөгжүдөрүнүн муниципалдыг программаларын боттандыраарыга субсидиялар берип турар бюджеттеринге Тыва Республиканың муниципалдыг тургузууларын шилиир талазы-биле конкурса» деп бижиер;

3) конкурс киржикчизинин ады болгаш адрези.

14. Конкурс киржикчизи бодунун конкурса кириер чагыгына өскерилгелерни кирип болур, ынчан конкурстун организатору конкурс чагыгларын кириеринин доктааттыган хуусаазы төнөринге чедир албан езунун бижимел дыңнадышкынын алган турар.

15. Конкурс киржикчизи бодунун билдиришкенин кайы-даа үеде дедир ап болур. Ону кылырда комиссия даргазынче албан езунун бижимел дыңнадышкынын чорудары эргежок чугула. Дедир алырының ай, хүнү билдиришкенин ээзинин (конкурс киржикчизинин) албан езунун бижимел дыңнадышкынын бүртүккээ хуну болур.

16. Конкурс киржикчизинин конкурса кириген чагыгын өскертиринин азы ону дедир алырының дугайында дыңнадышкыны чагаа хавында болгаш бо Чурумнун негелделеринге дүүштүр чоруттунган турар ужурул. Ындыг дыңнадышкынын даштынга: «Конкурса кириер чагыгны дедир кыйгыртыр» азы «Конкурса кириер чагыгже өскерилге кириер» деп бижип каан турар ужурул.

17. Конкурстун шилилгеге киржири-биле чоруткан Чагыгларны Яамы Чагыглар бүртүккел кылдыр журналга демделээр. Бүртүккел кылган бижикке Чагыгның даңзы езугаар дугаарын, Чагыгны хүлээп алганының ай, хүнүн, шагын кириер.

18. Документтер хүлээп алырының хуусаазы төнүп турда, келген чагыгларны хүлээп көрбес болгаш оларны алган хүнден эгелээш, 5 ажил хүнүнүн дургузунда ээзинге дедир эгиткен турар ужурул.

19. Конкурса кириген документтерни дедир эгитпес.

20. Организатор херек апарган таварылгада, конкурса кириер чагыглар хүлээп алышының төнүп турар хуусаазын элээн узадып болур эргелиг, ол дугайында дыңнадыгны конкурс киржикчилеринге үш хонук хуусаада кылдыр.

Чагыгларның конкурстун шилилгези

21. Конкурс тиилекчилерин тодарадыр талазы-биле ажылды Тыва Республиканың

Ведомство аразында конкурс комиссиязы күүседир (моон ыңай Конкурс комиссиязы дээн). Конкурс комиссиязының составын Тыва Республиканың Чазааның доктаалы-биле бадылаар.

22. Конкурс чагыгларын суп каан чагаа халтарын чазары база киржикчилериниң даңзызын чарлап дыңнадыры.

22.1 Конкурс чагыгларын суп каан чагаа халтарын чазарын база конкурс киржикчилериниң даңзызын чарлап дыңнадыры. Конкурс комиссиязының секретары бирги хуралга, комиссияның хуралына киржир күзелин илереткен кордакчыларның төлээлери турда чорудар.

22.2. Киржикчилерниң даңзызын чарлап дыңнадыр мурнунда организатор кордакчыларның төлээлериниң бүрүткелин кылыр.

22.3. Киржикчилерниң даңзызын алфавит чуруму езугаар чорудар. Киржикчи бүрүзүн таныштырып тургаш ооң адын, адресин болгаш төлөвилелиниң дугайында кысказы-биле таныштырар.

Киржикчилерниң даңзызын таныштырганының түңнелин Конкурс комиссиязының хуралының протоколунга кириер.

23. Конкурс чагыгларын сайгарып көөрү.

23.1. Киржикчилерниң даңзызын чарлап дыңнатканының база Конкурс комиссиязының чогуур протоколун тургускан соонда, конкурстка кириген Чагыгларның, оларның чогуур негелделерге болгаш конкурстун негелде-байдалдарына дүгжүп турарын тодарадыр сорулга-биле, сайгарылгазын чорудар.

23.2. Конкурсстун негелделерин болгаш байдалдарын шынзыдып турар конкурстка кириген чагыгларны конкурстка кириш-тирерин дараазында таварылгаларда чөп-шээрээр:

Чагыг бүгү-ле доктааттыганын негелделерге дүгжүп турар;

Чагыг конкурстка кириген документилер-биле көрдүнгөн шынарларны, байдалдарны болгаш өске-даа негелделерни өскертпейн турар хөй эвес хажыдышкыннарлыг турда, чок болза Чагыгның утказын өскертпейн, эдип ап болур хире частырыгларлыг азы чет-пестерлиг болгаш конкурстка кириген чагыгларның негелделеринге харылаар кылдыр бердинген өске-даа киржикчилерге деңел эвес байдалдарны тургузуп турда.

23.3. Конкурс комиссиязы Чагыгны конкурстка киржиринден ойталап болур, бир эвес:

Чагыг конкурстка кириген документилер-биле көрдүнгөн конкурстун негелделеринге болгаш байдалдарына дүүшпейн турар болза;

конкурс киржикчизиниң ак сеткилди-биле эвес кылдыганын ажилдары илерет-тингенде.

23.4. Конкурс киржикчилерин чагыглар сайгарылгазына база тургустунуп келген айтырыглар талазы-биле тайылбыр бээр эргежок чугула апарган таварылгада кириштирип болур.

24. Конкурсстун шилилге.

24.1. Конкурсстун шилилгеге киржири-биле кириген чагыгларны Конкурс комиссиязы Конкурсстун шилилгеге киржиринге Чагыгны чөпшээрээриниң дугайында шийт-пир хүлээп алган хүнден эгелээш, 10 ажил хүнүнүн дургузунда көөр.

24.2. Чагыгларны сайгарып көрүп турда, Конкурс комиссиязы Тыва Республиканың тус чер бот-башкарылга органның ажил-чорудулгазының үре-түннелиниң көргүзүглерин барымдаалап, бо Чурумга 3-кү капсырылга езугаар тургустунган биче болгаш ортумак сайгарлыкчы чорук субъек-тилеринге деткимче көргүзүр кезээнге, программаларны үнелээр. Үнелелди 100 баллдыг шкала-биле чорудар.

24.3. Баллдарның түнүн тодарадырда, көргүзүг талазы-биле Чагыг езугаар чыгдын-ган баллдарның санын кадытпар.

Санаашкын түңнелинде үнүп келген саннарны Чагыглар деңнел көөр деңнеш-тирилге таблицазынга кириер.

Конкурсстун шилилгеге киржири-биле Чагыглар рейтингин тодарадыр баллдар түңнелдери-биле боттандырат. Эң хөй түңнел баллды алган Чагыгга бирги черни бээр.

Биче болгаш ортумак сайгарлыкчы чорукту деткиириниң болгаш хөгжүдериниң талазы-биле хемчеглерни кады акшаландырат сорулгалар-биле субсидиялар бээр Тыва Республиканың муниципалдыг тургузууларының шилилге талазы-биле конкурзуун эрттирериниң Чурумунга 1-ги капсырылга

Конкурсстун шилилгеге киржир БИЛДИРИИШКИН

1. Конкурсстун шилилгениң киржикчизиниң ады _____

(республиканың муниципалдыг тургузуунун ады)

Баллдар деңнежи берген таварылгада, кол черни өскелеринден мурнай кирген Чагыгга тыпсыр. Программа шилип алырының дугайында шийтпирни комиссия долузу-биле азы ооң чамдык хемчеглеринге хүлээп алыр.

Саң-хөө акша-хөреңгилериниң хуваал-дазының түңнелдери-биле Чагыглар рейтингиниң эң эки көргүзүглерлиг болган Конкурсстун шилилгениң тиелекчи бүрүзүнге субсидияларның хемчээлин тодарадыр. Конкурсстун шилилгениң тиелекчилериниң санын болгаш Конкурсстун шилилгениң тиелекчилеринге акшаландырышкынның лимидин 2009-2010 чылдарда «Тыва Республика биче болгаш ортумак сайгарлыкчы чорукту күрүнөден деткири болгаш хөгжүдери» деп республиканың тускай сорулгалыг программасында ол сорулгаларда болгаш чогуур саң-хөө чылында республика бюджетиниң дугайында Тыва Республиканың хоойлузу-биле көрдүнгөн саң-хөөнүн хемчээлинге доктаадып тургузар.

25. Субсидияларның хемчээлин, программаже боттун хөреңгизин салыры 25 хуудан эвээш эвес хемчээлге турда, программаларны боттандыраты-биле муниципалдыг тургузуунун бюджетиниң дугайында шийтпир-биле бадылаан чарыгдалдарны көрүп тургаш санаар. Бир муниципалдыг тургузууга субсидияның хемчээли 2000000 рубльден көвүдес ужурулг.

26. 2009-2010 чылдарда «Тыва Республика биче болгаш ортумак сайгарлыкчы чорукту күрүнөден деткири болгаш хөгжүдери» деп республиканың тускай сорулгалыг программасы-биле база чогуур саң-хөө чылында республика бюджетиниң дугайында Тыва Республиканың хоойлузу-биле көрдүнгөн акшаландырышкынның хемчээлдеринге дүүшүр субсидияларны хуваа-ганының соонда, артышкын тургустунуп келген таварылгада азы бир эвес Конкурсстун шилилгениң тиелекчизи биче болгаш ортумак сайгарлыкчы чорукту хөгжүдериңиң муниципалдыг программаларының хемчеглерин боттандыратырга Тыва Республиканың муниципалдыг тургузууларының бюджеттеринге Тыва Республиканың республика бюджетинден субсидиялар бээриниң Дүрүмнери-биле субсидиялар шилчидериниң доктаат-тыганын негелделерин сагыырын шынзыдып турар документилерин кирибээр таварыл-гада, Яамы артышкынның саң-хөө акша-хөреңгизинге Конкурсстун шилилге эртти-рериниң дугайында шийтпирни хүлээп алыр.

27. Конкурс комиссиязының үндүргөн Конкурсстун шилилге түңнелдерин Тыва Республиканың Чазаанга көөрү-биле база бадылады-биле кириер.

28. Конкурсстун шилилге түңнелдерин бадылаан хүнден эгелээш неделя дургузунда организатор конкурстун бүгү-ле киржикчи-леринге конкурс түңнелдериниң дугайында дыңнадышкынны бижимел хевирге чо-рудар.

29. Организатор конкурстун тиелекчиле-риниң дугайында медээни Яамының Ин-тернет четкизинде албан езуунун сайты-зынга, конкурс түңнелдерин бадылаанының соонда, 3 ажил хүнүнден орай эвесе, пар-лап үндүрер.

30. Тыва Республиканың Чазааның шийт-пиринге үндезилеп, Яамы Конкурс тиелекчи-лери-биле Тыва Республиканың муниципалдыг тургузууларының бюджеттеринге субсидиялар бээриниң дугайында керээ-лери чарар.

31. Тыва Республиканың Чазааның Кон-курс комиссиязының шийтпирин бадылаан хүнүнден эгелээш, 10 хонук хуусаада Яамы Тыва Республиканың Саң-хөө яамызынга дараазында документилерни кириер:

— биче болгаш ортумак сайгарлыкчы чорукту хөгжүдериңиң муниципалдыг про-граммаларының хемчеглерин боттандыра-рынга субсидиялар бээр бюджеттерлиг муниципалдыг тургузууларның даңзызын бадылаарының дугайында Тыва Республи-каның Чазааның доктаалын;

— Тыва Республиканың муниципалдыг тургузууларының бюджеттеринге берип турар субсидияларның хемчээли-биле Тыва Республиканың муниципалдыг тургузуулары-ның даңзызын.

- Программаларның ады _____
- Конкурсстун шилилгениң киржикчизиниң юридиктиг адреси _____
- Республиканың муниципалдыг тургузуунун баштыңының хайгаарап турар оралакчызы болгаш ооң харылзаа тудар медээлери _____
- Конкурсстун шилилгениң киржикчизиниң төлээлеттирген кижизиниң ады (А.Ф.А.) _____
- Конкурсстун шилилгениң киржикчизиниң төлээлеттирген кижизиниң харылзаа тудар медээлери _____
- Программаларны боттандыратырга тус чер бюджетиниң чарыгдалдарының бадылаан түнү, муң рубль (сан-биле болгаш бижимел-биле) _____
- Тыва Республиканың республика бюджетинден субсидияларны дилеп турар түнү, рубль-биле (сан-биле болгаш бижимел-биле) _____

Кирип турар документилерниң даңзызы:

Конкурс чагыгының составында кириген медээлерниң шынныын магадылап тур мен. Тус чер чагыргазының даргазы _____ (хол үжүү) _____ (хол үжүүн чазып бижээни)

Биче болгаш ортумак сайгарлыкчы чорукту деткиириниң болгаш хөгжүдериңиң талазы-биле хемчеглерни кады акшаландырат сорулгалар-биле субсидиялар бээр Тыва Республиканың муниципалдыг тургузууларының шилилге талазы-биле конкурзуун эрттирериниң Чурумунга 2-ги капсырылга

Девискээрге мурнунда чылда биче болгаш ортумак сайгарлыкчы чорукту муниципалдыг деткиириниң хемчеглерин боттандырат чагыг-биле кириген көргүзүглериниң чедишкыннериниң чадазының дугайында

СПРАВКА

(Тыва Республиканың муниципалдыг тургузуунун ады)

№	Хемчеглерниң ады	Кыска бижилгези	Планнап турган түңнелдери	Херек кырында алган түңнелдери (эффектиси)
1.				
2.				
3.				
4.				
5.				
Шунту				

Тус чер чагыргазының даргазы _____ (холунун үжүү) _____ (чара бижээн хол үжүү)

Биче болгаш ортумак сайгарлыкчы чорукту деткиириниң болгаш хөгжүдериңиң талазы-биле хемчеглерни кады акшаландырат сорулгалар-биле субсидиялар бээр Тыва Республиканың муниципалдыг тургузууларының шилилге талазы-биле конкурзуун эрттирериниң Чурумунга 3-кү капсырылга

Тус чер бот-башкарылга органның ажил-чорудулгазының болгаш муниципалдыг программалар хемчеглериниң дээштиин үнелээниниң КӨРГҮЗҮГЛЕРИ

Көргүзүү	Тайылбыры (баллы)
Муниципалдыг тургузуунун чурттакчы санынга хамаарыштыр биче бүдүрүлгелерниң саны (бо чылдың январь 1-де байдал-биле)	Санаашкынның. Санаашкын кылырынга медээлерни Тыва Республиканың муниципалдыг тургузууларының тус чер бот-башкарылга органның биче сайгарлыкчы чорук субъектининиң байдалының мониторингиниң иш-тинге бээр медээлери езугаар Тыва Республиканың Экономика яамызы бээр: республикада ортумактан куду – 30 балл; республикада ортумакка дең – 50 балл; республикада ортумактан өрү – 100 балл.
Эрткен чылын тус чер бюджетиниң акша-хөреңгизинден бот-тандырган хемчеглерниң саны	Чок – 0 балл; 1 хемчег – 20 балл; 2 хемчег – 40 балл; 3 хемчег – 60 балл; 4 хемчег – 80 балл; 5 база оон-даа хөй – 100 балл.
Амгы саң-хөө чылында бадылаан муниципалдыг программада тус чер бюджетиниң акша-хөреңгизиниң бары	Тус чер бюджетиниң акша-хөреңгизиниң түнү: 50 000 рубль чедир – 20 балл; 50 001-ден 200 000 чедир – 40 балл; 200 001-ден 350 000 чедир – 60 балл; 350 001-ден хөй – 100 балл.
Эрткен чылын конкурстка хемчеглер боттандырганының көргүзүглерин кирип турда, чагыг кылдыр кириген чедишкынниң чадазы	Чагыг кылдыр кириген көргүзүглериниң чедип алдынмаан – 0 балл; Чамдыгы чедип алдыганы – 5; Долу хемчээл-биле эвес кылдыр чедип алдыганы – 50 балл; Долу хемчээл-биле чедип алдыганы – 100 балл.
Субсидиялар бээр көрдүнүп турар муниципалдыг программа хемчеглериниң дээштиин	0-тен 100 баллдарның шкалазын езугаар үнелээр.

Бижикиг-Хая сумузда ТУРА-СОРУКТУГ АЖЫЛДАП ТУРАРЛАР

Барыин-Хемчик кожунун Бижикиг-Хая сумузу — 130 хире өрегелиг, барык 600 хире чурт-такчылыг, чер-девискээр талазы-биле делгем одар-белчирилг болгаш мал, чер ажылдың талазы-биле кожунда дээр ажилдыг сумуларның бирээзи.

Эрткен чылдың бо үези-биле деңнээрге, мал чүзүн аайы-биле баш саны элээн өзүлдег болган. 2009 чылдың I кварталының сан-чурагайы-биле алырга, сумуда 886 баш мыйыстыг бода малдан 125 бода мал камгалаттыг. 3345 хойдан 1230 хой төрөөн база 1230 хураган алдыг, 2124 өшкүдөн 590-ны төрөөн, ыңча анайлар алдыг, 130 чылгы мал өзүп турар. Сумуда хуу болгаш дузалал ажил-агыйлыг арааттар боттарының күжү-биле мал аарыгларынга удур камгалап сыгыртып, чаар, ижиртир эмнерни кожунун төл мал эмнелгезинден ап ажылгап турарлар. Олардан бидик көргүзүлгелер мурнакчы мал-чыннар: Константин Хомушкун, Анна Доржу, Мандармаа Саая, Делег-оол Сарыглар, Орлан Ооржак, Каң-оол Хертек олар хамааржыр.

Назылап кыраан пенсионерлерге, хой уругларлыг өг-бүлелерге суму баштаар чери чогуур хемчеглерни ап, хире-шаа-биле материалдыг деткимче-дузаны чедирип турар. Сумуда хой уругларлыг 15 өг-бүлө, 78 пенсионер, 5 маадыр-ие, 30 кижиге — I, II бөлүктүн инвалидтери, 32 күш-ажылдың хоочуну, 25 бот ие бар.

Суур чаагайжылдыгының талазы-биле чурттачылар кудумчулар аайы-биле кыш ашкан бок-сүрээзин аштап, херим-хаалгазын будуп, чугайлап база ногаа аймаа тарып олуртур огородтарын белеткеп, херимнер иштинге, бажыңнар чанынга ыяштарны тарып олуртурганга белеткенип турарлар.

Часкы сезоннуг хову ажилдарының талазы-биле сугаттыг суген, тараа шөлдериң буга-сумунун аштап-арыглап, часкы сугарылга ажилдары кидин түлүк чоруп турар. Суму бо чылын тараа култураларындан кызыл-тасты 100 га, арбайны 50 га, суланы 70 га, картофельди 12 га, ногаа аймаан 2 га черге тарырын планнаан. Сумуда ажил чок аныктар мал ажилынче болгаш часкы сезоннуг ажилдарже хаара туттуңган.

Допар-оол ХОМУШКУ.
Барыин-Хемчик кожунун.

КАРАНТИННИ ЧАРЛААН

Убса-Нур хөлдүн сонгу эриинин девискээринде 58 өлгөн куш мөчүзү тывылган. Тываның ветеринар албанының болгаш Россельхознадзорнун тускай эртемниглериниң ынаар июнь 6-да үнгөш, шинчилелди чорударга, куштарның бирээзинде H5N1 вирус бары илерээн. Тодаргай харыяны Кемерово хоорайның лабораториязынга шинчилелдериниң түңнели бээр.

Июнь 11-де республиканың Онза байдалдар комиссиязының хуралы болуп эрткен. Аңаа Убса-Нурнун Тыва кызыгаарына 50 км хире де-

вискээрге карантин чарлаар дугайында шийтирнэ хүлээп алган. Ямылар болгаш ведомстволарның дүүштүрүлгө хөдөлүшкүннениң механизми ажилдарын база хуралга чугаалашкан.

— 2006 чылда куш гриппиниң айылы дигрелип кээрге, кылып чоруткан ажилдарның дуржулгазы маңаа дыка улуг ужуз-дузалыг болуп. Ынчан ниити өлгөн куштарның саны 3749 турган — деп, ЖК болгаш ОБ агентилелиниң директору Николай Монгуш чугаалаан.

www.tuvaonline.ru

САКТЫЫШКЫН КЕЖЭЭЗИ

Май 8-те суурнун күш-ажылдың хоочуннарының болгаш улуг назылыг кижилерниң «Энерел» клубу Ада-чуртун Улуг дайының тиилээнинден бээр 64 чыл оюнга тураскааткан «Кым-даа, чүү-даа уттундурбаан» деп темалыг кезээни Эрбек суурдан дайынче чоруткан эки турачыларга сактыышкын кезээни кылдыр эрттирген.

Дайынче чоруткан эки турачыларның дөргүл-төрелдери кезээниң аалчылары болган. Ол үеде дайынче чүлгө эр кижилер эвес, а херээжен улус база эки тура-биле чоруп турган. Дайынче чоруткан он чалы эрес-дидим кыстарның бирээзи — Эрбек чуртун Полина Чизепеевна Оюн. Ол Эрбек суурдан чоруткан эки турачы дээрзин суурнун улуг назылыглары безин билбес турда, а аныяк салгал кайын билир боор.

Улуг назылыглар чеже-даа харназыны улгаткан бол, концертке дайын дугайында ырларны, шүлкттерни утпаан, аныяк назынында ырлап чорааны дег күүсеткенер. Концерт В.Серен-оолдун сөзүңге бижеэни «Дайынчы салгалдың ыры» деп ыры-биле эгелээн. Кезээге дайынга амы-тынын салганнарың база тиилелгелиг чанып келгеннерниң дугайында чугааны кылып, оларның аажы-чаңын, чуртталгага ынаан сактып чугаалашканнар.

Эки турачы А.Ч. Хүрөң-оол биле ооң өөнүн ишти Өшкү-Саарның ырлажыр ырызын кым билирил дээр, залда олурганнар дораан тып кагдылар. Ол ырыны көрүкчүлөр күүсеттилер.

Илеткелде чүлгө Эрбектен чоруткан эки турачылар дугайында эвес, Баян-Кол суурдан А.Т. Оюннун дугайында база айыткан, чүгө дээр А.Оюннун кады төрөөн дуңмазы Д.Т.Оюн база дөргүл-төрелдери бо суурда ажилдап-чуртап чоруурлар. Д.Оюннун өөнүн ишти К-К.С. Оюн 80 хар ашса-даа,

уруг-дарыының аразында уйнуктарын азыражып, чурттап орат. Ол тиилелгениң 50 чыл оюнда «1941-1945 чылдарның тыл кижикчизи» деп медаль-биле шаңнаткан. Байырлыг кезээде К-К.С. Оюннун адынга келген чуртун Президентизи Дмитрий Медведевтин чүлгү чагаазын чон мурнунга номчуп тудускан.

Сактыышкын кезээзинде Эрбек суурдан дайынче чоруткан ССРЭ-ниң хамаатылары болуп турган Еремей, Александр, Алексей Сухановтар, Петр, Василий, Гавриил Капустиннер, Виктор, Константин, Геннадий Брюханов алышкыларны база утпаан.

Концерт соонда дайынчыларның чырык адынга тураскаадып, улуг назылыглар, ортумак назылыглар база аныяктар аразында конкурсту чарлаптарга, шупту улуг сонургал-биле дүвүрөп турганнар.

Бир-ле дугаарында эки турачы, бирги взводтун командири, майор О.К. Оюннун база Чечен дайынынга маадырлыгы-биле амы-тынындан чарылган Ч.М. Дондуптун чырык адынга тураскаадып, тиилелгениң вальсин чарлаптарга, күш-ажылдың хоочуну, башкы В.И. Ондар биле Р.Г. Сенги тиилекчилер болганнар. Олар деткикчилерниң өртектег шаңгалын алганнар.

Коргуш чок разведчик Алдын-оол Төлепович Оюннун адынга тураскаадып, дайын дугайында шүлктээш, школачы С.Монгуш дайынчының төрели Р.О. Байкараның өртектег белзэн алган.

Александр Чолдак-Дадарович Хүрөң-оолдун адынга тураскаадып, хей-ле кижикчилер шаңгалды чаалап алдылар. Хоочун башкы К.А. Санчай, ыраажы Иргит Барыңмаа эки ырлаштылар. «Челер-ойну» салыптарга, школаның секретары Д.К. Кара-Донгак, чагырга даргазы Е.А. Опей-оол, башкы Г.Т. Сундуй болгаш Л.П. Даваа тергин-не тептилер.

Конкурстун эң-не солун кезээ — эки турачы Ак-оол Карашпаевич Оюннун адынга тураскааткан ортумак назынныглардан эр улустун командазы школа директору С.М. Арсарыг, суму даргазы В.Д. Сундуй, баянга үдекчи В.И. Ондар «Дөге баарын» дайынчы аянга көрүкчү кижиниң сеткил-сагыжы сергеп кээр кылдыр күштүг болгаш сүрлүг күүсеттилер. Олар жури кезигүннериниң болгаш көрүкчүлерниң 100 хуу адыш часкаашкынарың чаалап алдылар. Бистин дайынчыларывыс бо ырыны дайынче айттарыда, үрер хөгжүмнүн үделгези-биле ырлажып чорааннар.

Суурдан дайынче чоруткан хамааты Сухановтар, Капустиннер, Брюхановтар алышкыларны меңге адынга тураскааткан конкурска суму даргазының шаңгалын ортумак назынныглар командазы алган.

Ада-чуртун Улуг дайынының дайынчызы база Япон дайындан ээл келбээн Кызыл Тук орденниң эдилекчизи С.Ч.К. Оюннун шаңгалын башкы Г.Т.Сундуй тиилекчиге тывысты.

Кезээ дооступ турда, «Энерел» клубунун кезигүннери ыдыктыг сестер бижеэн «Келир үеже дүлгүүрнү» ортумак назынныгларга тудускаш, «Ойнаар-бажың соңгазының оду чайнап, кыйгырып турзун» деп йөрээл сөстөр-биле доозуп, «ам бистерни силерниң концерттеринерже чалаарыңа идегеп артывыс» дээрлер.

Бо темалыг кезээни эрттиреринге бистерге, улуг назылыгларга, көдээ библиотека эргелекчизи Ч.В.Ооржактын арга-сүмези, дуза-зы дыка улуг болган деп, «Энерел» клубунун чөвүлели четтиргенивисти илереттис.

Күш-ажылдың хоочуннарының база улуг назылыглар клубунун даргазы Б.Д. ДОНДУП.

Эрбек суур.

Үе болгаш кижилер

ИЕ КӨРБЭЭНИН - КЫЗЫ КӨӨР...

1900 чылдар эгезинде Хайыракан суурга Дуган-Байыр Сат (Соржу башкы) деп кижиге чурттап чораан. Ол ай-хүн календары кылып, эм оыттар чыыр, улус-чон эмнээр, ном-судур номчуур, ТАР-ның шериниң эмчизи база болуп ажилдап чораан буянныг башкы кырган чораан...

Ооң хеймер уруу Ирина Сат (Сакпын-оол) Дуган-Байыровна Дөргүн сүт-бараан фермазының саанчызы, совхозтун шөлүнүн ногааажызы чораан. Ава ажилынче эртенгинин дөрт-беш шакта-ла чорупкаш, дүнекиниң бир шак үезинде чанып кээрге, ажы-төлү удуп чыдарлар. Күжүр ие чарашпайларының одуг арнын-даа орта көрбес, олары-даа авазының бажыңга хүнзеп турарын хаая көөр дээр. Ава боду школага-даа өөрөнмээн, ада-иезиниң хой-өшкүзүн кадарып өскөн. Амыдыралының салым-чолу ындыг болган боор, ол уругларының адазы-биле ийи аңгы чуртап, ажы-төлүн кара чааскаан азырап, бут кырынга тургускан. Ооң чааскаан ажы-төлүн естүрүп кижизиткени халас барбаан. Хөөкүй ие бүгү назынында ажилдаан ажилы дээр күрүнеден кандыг-даа шаңнал ап көрбөзе-даа, ажы-төлү шупту эртем-сургуулдуг, чуртунга болгаш чонунга ажыктыг, шаңнал-макталга төлөпгич кижилер болганын чугаалаксаан ийик мен.

Аваның улуг уруу — Кара-кыс Хайыракан школазының соонда улаштыр Кызылдың башкы училищезин дооскаш, төрөөн сууру Хайыраканга эге класс башкызы бооп, күш-ажылчы базымын эгелээн. Ажилдавышаан, бот-өөредилге-биле башкы институтун база доозуп алган. Башкы ажилының хоочуну апарган Кара-кыс Кууларовна — РФ-тин улус чырыдышкынының тергини, ТР-ниң алдарлыг башкызы, күш-ажылдың хоочуну хүндүлүг аттарның эдилекчизи, ийи кыстары: Айдың — эмчи сестразы, А.Айлаңы — парикмахер, чаңгыс огул Аяс — Чадаананың хөмүр-даш уургайында ажилдап чоруур. Уруглары шупту өглүг-баштыг, Кара-кыс Кууларовна — чеди уйнуктарының эргим кырган авазы. Ооң өөредип доостурган өөреникчилеринден кандыг эртемниң кижизи чок дээр: башкы, эмчи, артист, юрист...

Ирина Дуган-Байыровнаның ийиги кызы — Наталья Кууларовна Чүлдүм. Ол 1977 чылда Кызылдың уран чүүл училищезин дооскаш, Кунгуртун суурже ажилдап, аңаа уругларның музыка школазын ажилдарыңа үлүг-хуузуң кирип, ук школаның баштайгы директору бооп, он бир чыл иштинде ажилдаан. Ол Кунгуртун суурнун кенни бооп, Андрей Иванович Чүлдүм-биле өг-бүлө туткаш, оолдуг, кыстыг болганнар. Ажил-амыдыралының аайы-биле Чүлдүмнер Кызыл хоорайже көжүп келген, амгы үеде Наталья Кууларовна Кызыл-

дың №5 школа-гимназиясында музыка башкызы бооп ажилдап чоруур. Бо одуругларның автору Наталья Кууларовна-биле уран чүүл училищезинге кады өөренип чораан болгаш, ону кончуг эки билир, эжиниң өскелерден онзагай уран талантызын, кижизиг мөзүштарың үнелээр болгаш, өг-бүлелери-биле ам-даа найыралдыг эдержип чоруур. Башкының огул, кызы авазының талантызын дөзөп алган, фортепианога-даа, баянга-даа ойнаарлар. Огул Артыш, авазы ышкаш, ырлаза ырлаар. Ол республикада шыырак шыдыраачылар аразында «Азия төвү» деп регионнар аразында 1-ги шыдыраа маргылдаазының тиилекчизи, республика иштинде эртип турар шыдыраа маргылдааларыңа каш удаа бирги черни ап, 2009 чылда республика чемпиону атка төлөпгич болган. Ол — амгы үеде Кызылдың уран чүүл училищезиниң сургуулу, өг-бүлелиг, ажы-төлдүг. Наталья Кууларовнаның кызы Аяна республиканың онкодиспансеринде эмчи сестразы бооп ажилдап чоруур, өг-бүлелиг, ийи ажы-төлдүг. Наталья Кууларовна — ажилыңа кончуг кызыкмак, бердинген кижиге. Ол чүлгө школада ажилы-биле кызыгаарланмас. Хоорайда болуп турар янзы-бүрү культурлуг хемчеглерге тааланчыг, чараш үнү-биле сцена кырынга бо-ла ырлап үнүп кээри чаңчыл. Ооң эрттиргени юбилейлиг болгаш өг-бүлө байыр-

лалдарының, оюн-кежээлеринин утка-шынары бидик, чонну бодунче ала-чайгаар хаара тудуптар онзагай сорунзалыг. Чүгө ынча деп тур сен дизе, шак ындыг хемчеглерни сагышка уттундурбас онзагай кылдыр кижиге болганы эрттирип шыдаас. Ол дээрге база тускай талант-тыр. Ол — уран чүүлге ынак болгаш, ажилыңа база мергежилдиг, РФ-тин өөредилгезиниң хүндүлүг ажилдакчызы, күш-ажылдың хоочуну, дээди категорияның башкызы, өг-бүлезиниң бижыг чөлөнгичи, огул-кызының ынак авазы, 4 чаптанчыг чаштарның эмерелдиг кырган-авазы.

Улуг эневистиң бир огул Артем Кууларович Доржу Кызылдың автоорук техникумун дооскан. Чадаананың хөмүр-даш уургайында мастер. Эки ажилы дээр хей-ле шаңнал-макталдарның эдилекчизи, 4 ажы-төлдүн төлөпгич адазы, өөнүн ишти Алдын-кыс Бадыевнаның бижыг чөлөнгичи. Оларның ажы-төлдери база шупту эртембилигги: уруу Олча авазы-биле кады Чадаананың «Северянка» садында чедииникин ажилдап чоруурлар. Огул Айдыс Кызылдың эмчи училищезин бо чылын доозар, өг-бүлелиг, бичи кыстыг. Орлана-зы эрге-хоойлу талазы-биле мергежилдиг, хеймереги Айлана — Кызылдың №15 лицейиниң өөреникчизи.

Ирина Дуган-Байыровнаның оолдарының бичиизи Эрес Лопсан-

Серенович дооскан эртемниң аайы-биле Чадаанада чурттап, ажилдап чоруур. Ооң өөнүн ишти Рада Көшкендеевна — Чадаананың ажаалга банкызының эргелекчизи. Олар 2 школачы ажы-төлдүглер.

Эневистиң ажы-төлүнүн хеймери Айланмаа Лопсан-Сереновна эмчи сестразы мергежилдиг, 3 бичи оолдарының адазы Артур-биле эп-найыралдыг, ажы-төлүнүн кижизидилгезинче улуг кичээнге ийи салып чоруурлар.

Хөй ажы-төлдүг өг-бүлелерни көрүп чоруурга, өг-бүлениң улуг уруундан кандыг кижиге хевирлеттинер болдур, арктаннары ооң изин иштеп, оон сүмезин дыңнап, амыдыралының оруун тыва бээрин үе көргүзүп турар. Бо өг-бүлөдө эң-не улуу Кара-кыс Кууларовнаның дунмаларыңа чедирген салдары улуг. Ол дунмаларыңа чагыг-сүмезин кезээде кадып, дузалажып, ава орнунга ава бооп, оларны баштап, амыдыралдың делгем оруунче үдөп чоруур. Кара-кыс Кууларовна бо чайын амыдыралының 60-гы артын уткуур. Ол хөй дунмаларының болгаш хөй санныг ажы-төлдери-ниң эмерелдиг авазы, угбазы, кырган-авазы бооп, ам-даа үнелиг чагыг-сөзүн сөглөп, дузалажып чоруурунга шупту өөрүп, узун назынны, кадыкшылды күзөп чоруурлар.

Раиса ОНДАР,
башкы, РФ-тин Журналистер
эвилелиниң кезигүнү.

Чогаалчының 85 харлаанынга

«ЫРЫ ХЕРЕК»

Тываның Улустун чогаалчызы Салим Сүрүн-оолдун 85 харлаанын бүгү Тыва демдеглер эрттирип турар. Оон төрөөн чурту Барыин-Хемчик кожуунга чогаалчыга тураскааткан байырлал ийи кезектиг эрткен. Баштайгызында чогаалчылар С.Сүрүн-оолдун төрөөн чери Ак хемче аян-чорукту кылган. Ийи дугаарында «Ыры херек» деп чогаалчы мөөрей Кызыл-Мажалыкта чогаалчының адын эдилээн кожунунун төп библиотекасында болуп эрткен.

«Ыры херек» мөөрей үш янзы демиселге эрткен: С.Сүрүн-оолдун шүлүктөрүн уран номчулга, чогаалчыга тураскааткан бот-чогаал мөөрейи база С.Сүрүн-оолдун шүлүктөрүн бижиттинген ырлар мөөрейи. Бо улуг мөөрейни кожунунун төп библиотеканы (эргелекчизи Римма Маадыр-ооловна Күжүгет) бедик деңгелге организаптап эрттирген. Коллектив ырак-чооктан келген аалчыларны, чогаалчылар дөргүл-төрөлдөрин, мөөрейниң киржикчилерин чылыгы биле уткуп хүндүлээн.

О.Намдараа аттыг Культура ордузунга кирип келирге-ле, фойеде С.С.Сүрүн-оолга тураскааткан стендлер, хана-солуннар, майгын-альбомнар, фото-чуруктар делгелгези оранчок улуг черни ээлеп турар. Оон дөгөрезин эргий кезип көөрүңге, үе-ле херек. Ында чогаалчының дөргүл-төрөлдөринин сактыышкыннары, янзы-бүрү чылдарда тырттырган фото-чуруктар, солун, сеткүүлдерге парлаттырган солун материалдар дыка хей.

Мөөрейниң жюри даргазы — Россияның Чогаалчылар эвилелиниң кежигүну, ТКУ-нун башкызы Мария Күжүгет, кежигүннери: Россияның Чогаалчылар эвилелиниң кежигүну чогаалчы Шаңгыр-оол Суван, «Хемчиктин сылдызы» солунун редактору Светлана Ооржак, «Шын» солунун килдис эргелекчизи Светлана Балчыр бол-

гаш чогаалчының дуңмазы, башкы Салим Очутович Ооржак олар мөөрейниң түннелин үндүрген.

Мөөрей эгелээринин мурнунда Кызыл-Мажалыкта улусчу театрының бот-тывынгыр артистери (С.Сүрүн-оол «Өске кадай») сценажыткан солун көргүзүүн чыылганнарга бараалгаткан. Чогаалчы Шаңгыр-оол Суван, Салим Сазыговичинин чээни Алдын-кыс Дартан-ооловна Монгуш, чогаалчының чаңгыс чер-чурттуу Эрес-оол Хайаңгырбаевич Ооржак болгаш өскелер-даа С.Сүрүн-оол дугайында солун сактыышкыннары чу-гаалаан.

Уран номчулгага Алиса Түлүш, Айдың Саая, Алик Саая, Сайлык-маа Доос олар шылгараан. Бот-чогаалга Эрги-Барлыктан Аржаан Куулар, Ак-Довурактан Сергей Күжүгет, культураның хоочуну Данил Хомушку олар тилекчи болган. Ыры мөөрейинге тилекчилер: Кызыл-Мажалыктан Светлана Ооржак, Бай-Тайгадан Сайлык-маа Доос, хоочуннар ансамбли «Сүмө», Чинчи Хертек олар шылгараан. Тилекчилерге акша шаңналдарын тывыскан. «Хемчиктин сылдызы» солунунун бир чылда халас чагыдылгасын оон редактору С.Ооржак мөөрейниң он киржикчининге, «Мажалык» чечен чогаал каттыжыышкынының тускай шаңналын Серамаа Ооржакка, «Улуг-Хем» сеткүүлүнүн тускай шаңналын чогаалчының чээни Алдын-кыс Монгушка тывыскан.

Иитизи-биле мөөрейге 32 кижжи киришкен. Мөөрей бодунун сорулгасын чедип ап шыдаан. С.С.Сүрүн-оолдун чогаалдарына чон ынак дээрзин ол база катап бадыйтаан. Ынчалза-даа кожунун чагыргасының удуртулгасындан, кожунун өөредилге килдизинден кичээңгей кошкак болганын жюри демдеглээн.

Светлана ДАЧЫН-ХӨӨ.

Чогаалчывыс уттундурбас

Шүлүктөрни бодараткан аялганы,
Чүректерде чаңгылган уян-хөөннү,
Чүгүлү ыры, өткүт сөстү бижип чораан
Сүрүн-оол деп чогаалчывыс уттундурбас.

«Мажалыкта» арттырып каан ажы-төлү
Мандып өскөш, чонун, чуртун мактап, алгап,
Чаяан-дөстүг чогаалчылар одуруунда
Саамчып келген сеткил ырын сөңнөп
чорлар.

Сүзүктүглер чогаалдыва челзиптерге,
Сүзүглээштиң сүдүн чашкан «Мажалык» ам
Чүлдү-чүрек хайнып келир чогаалдарны
Чүгеннепкеш, тынын салбайн бижип чоруур.

Сергей КҮЖҮГЕТ.

Ак-Довурак хоорай.

С. Сүрүн-оолга

Саяк аъттын дуогулары
Сай-дашта дагжавышаан.
Сазыгович чогаалдары
Сагыжымда чурттавышаан.
Чечен чугаа, шүлүктөр-даа,
Чечен сөстүг тоожулар-даа
Сазыг оглу чогаалчының
Санап четпес ажылы-дыр.
Муңгаш-Акка өскөн болгаш,
Муңчулуш чок кадыг, быжыг,
Сөстүң дээштиин, ылап шыннын,
Чонувуска сөңнөп чораан.
Кадыр бизең сүвүрүңге
Карандажын сүвүрткештин,
Чогаал, шүлүк, ырлары хей
Чогаалчывыс мөңгө дириг.
Аржаан КУУЛАР.

Эң-не баштай көргөним ол

Чемненир чер чанынга бир
Шевегиин куу бажың турган.
Хоорай баткан санымда-ла,
Кол-ла оруум олап эртер.

Шырайында ханычбодал
Шырланып бүргей берген.
Аткаар бажын дырап алган
Акый аңаа чурттап чораан.

Алдар аттыг, чечен сөстүг
Актың оглу чогаалчыны
Элээди чаш, бичии шаамда
Эң-не баштай көргөним ол.
Данил ХОМУШКУ.
Эрги-Барлык суур.

ХООР ЧОННУҢ
АРАЗЫНГА ХОВАР

(Сактыышкын)

Хоор чоннуң аразынга ховар, амытан сая чоннуң ортузунга чүгле кижилер дээш чурттап, ажылынга, амыдыралынга, чуртталгазынга Эдер-оол Шаравиевич Ондар ышкаш бердинген кижилер дыка ховар. Ол онза кижиге дугайында, бир хүн тыва радиого дамчыдылга кылып ора, чайгы дыштанылга дугайында тема бижип олургаш: «Орленок» лагеринин амгы үеде белеткелдин сактып келдим. Тыва Республиканың Хереглекчилер кооперациязының ажылдакчыларының профэвилел комитетинин даргазы Эдер-оол Шаравиевич Ондар уругларның кадыкшылга болгаш дыштанылгасынче кайгамчык сагышты салып, ада сеткилинден келир үениң чаштарына ханы бердингенин чайгы спартакиада үезинде эскергенимни черле утпас мен.

Ол ам бистин аравыста чок. 2008 чылдын июль 22 хүнүнде ол улуг уйгузун удуй бергенин, оон уругларының ынак авазы, эмчи Нина Александровна Ондар дүүнүгү дег сактып чугаалап ор. «Ол ажыл-ижинге, өг-бүлезинге, күрүнениң мурнунга ак сеткилдин-биле чурттап каан. Алыс башкы кижиге болгаш, уругларга аажок бердинген, оларның дыштанылгасы дээш бергедеп чыткаш безин «Орленок» лагеринин чайгы белеткелдин катап-катап айтырып, аш-чеми, хандырылгасы баксырай бээрден сагыжы аарып чыткан. Вожатыйлар болгаш бөлгүмнер удуртукчулары ТКУ-нун үш дугаар курузунун студентилери, столоваяга ажылдаары-биле Кызылда экономика болгаш эрге-хоойлу техникумунун технолоог бөлүмүн сургуулдарын колдуу хаара тудар, аныяк кадрларны ажылга өөредип, арга-дуржулгасын берип, сургап, амыдыралга белеткеп турган. Ынчангаш лагерь чыл санында кадрлар талазы-биле долгузу-биле четчетелтинип турган. Боду кооперация училищезинге барык 15 чыл башкылаан. Өскээр ажылдай берзе-даа, ол училищениң сургуулдарына дыка ынак. Ынчангаш ындыг турган боор. «Орленок» лагеринге ол училищеден аныяктарны ажылынга хаара тудар турган» деп сактып чугаалап ор. 2007 чылда уругларның чайгы дыштанылгасының үезинде Азия төвүнүн чанындан «Орленок» лагеринче бирги ээлчегниң школачылары дыштаныры-биле автобуска олуруп турган. Автобустар шууштур үнүптерге, ГАИ ажылдакчыларының машиназы оларны үдеп чорупкан. Эдер-оол Шаравиевич Ондар хамыктың мурнунда чоруп турар чораан. Кажан бирги ээлчегниң уруглары дыштанып каапканда, ийги ээлчегниң уруглары лагерьге кээп турда, уругларны уткуп ап, корум-чурумнуг, эки дыштаныры чыгып, лагерьниң

ажылдакчылары-биле таныштырып, байырлыг байдалга ынчаар уткуп алырга, бо кижиниң сеткилинге безин өөрүнчүг кестүр. «Орленок» лагери чүгле Тывада эвес, Россияда ат-сураа алгаан, онзагай лагерь болур. Кончуг берге үеде безин чиндиш дивээн, харын оон ажылы хөгжүп турган. Бо дээрже Эдер-оол Шаравиевич Ондарның ажылынга кызымааның бадыйкалы-дыр. Кандыг-даа ажыл-агый удуртукчу кижиден дорт хамааржыр. Бакка удуртук болза, сандараар, эки удуртук болза, сегиир. Эки кижиниң кылган ажыл-херээн чон утпас, сактып чоруур. Он беш чылдың дургузунда кооперациязының профэвилел рескомунун даргазы болуп, бодунун ажыл-ижин чон мурнунга бадыйкап, шынзыдып, кижилер дээш ажылдап чораан онза кижини канчап уттур бис. Ол бодунун кадыгы-че, бодунче сагыш салбайн, ажыл дээш бердинип чорааны ындыг турган боор, сөөлгү тыныжынга чедир ажылын чугаалап чыткан деп Нина Александровнадан дыңнааным ындыг ийин.

«Орленок» лагеринин путевкаларын ада-иелер апрель, май айдала организациялар дамчыштыр аптар. Септелге ажылы майдала дооступ калыр. Июнь 8-те бирги ээлчегниң уруглары дыштанып чедип келир. Лагерьни долу күш-биле ажылдадырынга улуг белеткел, хей үе херек. Аш-чем айтырыын ыяк шийтирлеп алыр. Эт, сүт, сметана дээр чижектиг продукцияны Тандының «Сосновка» ажыл-агыйы, хлеб, булочка аймаан кожунун берип турган. Өске продуктуларны Кызылдан алыр. Бир путевканың өртээ 4700 рубль, кооперация ажылдакчыларына 2000 мун. Ада-иелерге путевка өртээнге хамаарыштыр чедир тайылбыры ол мынчаар чугаалаар: «Путевканың өртээниң чартыын күрүнениң социал камгалам фондузу төлөп турар, 2350 хире акшаны ада-иениң ажылдап турар организациязының профэвилели,

администрациязы, ада-иелер боттары — үжелээ үлежип турар». Эдер-оол Шаравиевич экономиктиг билиг, мергежили бедик, чүвени шын санап, баш бурунгаар көрүп, билип турары-биле лагерьниң ажылын чылдан чылче бедик деңгелге көдүрүп чораан. Ажылын эки билер, негелделиг, принципалдыг, политиктиг үзел-бодалы делгем болгаш, чайгылыш чок, бодунга бүзүрелдиг кижиге дээрзин кады ажылдап чораан эш-өөрү сактып чоруур. Оон ажы-төлү адазының изин салгап, төрөөн чуртунун каастакчылары болуп өзүп, мандып чорууру кижини өөртүп чоруур. Улуг уруу Чечек МКУ-нун психологиязын дооскаш, улаштыр аспирантуразын дооскан. Күдээзи Олег Яшин — менеджер. Олар Москвада чурттап, ажылдап турар. Салбак ачазының өөренип турганы Москваның Плеханов аттыг улус ажыл-агыйының академиязын, оон соонда Москваның үндүрүг академиязының юридиктиг факультетин дооскан, Олимпиязы база-ла тускай мергежилдиг. Уругларының авазы Нина Александровна Ондар — «Россия Федерациязының кадык камгалалының тергенин» деп херек демдээниң эдилекчизи, дээди категорияның эмчизи, клиниктиг лабораторияның эргелекчизи, Кызылда республиканың кеш-шээр аарыглар эмнелгезинге барык 40 чыл ажылдаан, ам хүндүлүг дыштанылгада.

«Уктуг кижиге угун салгаар, уктуг идик чылыын салбас» дигир. Эдер-оол Шаравиевич Ондар дээрже Тыва Республиканың алдарлыг хойжузу Шаравин Барындаевич, иези Бичии-Уруг Кара-Ламаевна Ондарларның он бир ажы-төлүнүн үш дугаар оглу болуп төрүттүнген. Угу, төөгүзүн хандыр сайгарар болза, Сеглеңмей Ондарны адаарга-ла, четчир. Ол Ондарларның төөгүзү дыка улуг. Ол бүгүн тоожуп бижир болза, улуг тоожулап болур.

Лидия Иргит.

ҮЛЕГЕРЛИГ ХООЧУННАР

Эрзин кожунга эрткен кыжын дыка улуг хар чагаш, оон соонда хадып, мал тудуп турар кижилерге элээн бергелерни көргүскөн. Чүгле апрель айның ортаа үезинде ол улуг хар эрзэн. Ынчангаш эртен-кежээ ам-даа сериин хевээр-даа болза, чаксы тарылга Эрзин кожунда бо хүннерде кидин түлүк чоруп турар. Мөрен суурда Талдың-Оваа-Даш шөлдөринде чаксы хову ажылдары хайнып турар. Тракторист Эңге-Кийм Кыргысович хүн нормазын ажыр күүседип, чер

чарарына болгаш өске-даа ажылдарга идепкейжи кижип турар.

Картофель олуртуруга шалыпкын кижилеривис Мороза Бадыевна, оон уруу Чайраана чылдың-на эвээш эвес дүжүдүн ап турарлар. База ол ышкаш Мөреннин II, III бөлүктүн инвалидтерин өг-бүлелери кады демнежи алгаш, картошканы олуртуп, берге үелерни чийги-биле ажып эртеринге шыырак арга-дуржулгалыг болгаш белеткелдиг.

Эрткен чылын идепкейжи кижиге

леривис Анай-оол Допчут, Владимир Намдак, Ноозун Чалзырай тустуунда 5-5 шоодай картошка олурткаш, күзүн 30 ажыг шоодайны ажаап алганнар. Эрес-кежээ, кызымак хоочуннарывыстан суурнун аныяк өг-бүлелери үлегерчижек алгаш, боттарының огородтарын тарып эгелээнер. Ынчангаш бо Аныяктар чылында аныяктарга эки ажылдаарын, эки өөренирин күзээр-дир бис.

Чечекмаа САДИ.

Эрзин кожунунун Мөрен суур.

С.Шойгунун шаңналы дээш

ДЕЛЕГЕЙНИН ЭН ШЫЫРАК МӨГЕЛЕРИ КЭЭП ХҮРЕЖИР

Август 7-9 хүннеринде Кызыл хоорайның Тываның 5 чылы аттыг стадионунга Россия Федерациязының Маадыры Сергей Кужугетович Шойгунун шаңналы дээш хостуг хүрешке командалар аразында делегей чергелиг маргылдаа-ужуражылга болур. Бо улуг спортчу байырлалдың бир солун чүүлү — аңаа хостуг хүрешке делегейниң чыынды командалары, Россия Федерациязының чыынды командалары болгаш Сибирь федералдыг округтун чыынды командалары киржир.

Бистиң сураглыг чаңгыс черчуттуувустун шаңналы дээш эртер бо улуг маргылдааны эң бедик деңгелге организастал эрттирери биле Тыва Республиканың Күш-культура болгаш спорт агентилелинде тускай штаб тургустунган. Ниити кол удуртулга — тыва Чазакта. Штаб кежигүннери маргылдаа эрттиреринге чугула черлер-биле дугуржылгаларны чоокку хонуктарда кылып дооскан, ам белеткел ажилдары чоруп турар.

Чогум организастыг айтырыгларны Россияның Спортчу хүреш федерациязы биле ТР-ниң Күш-культура болгаш спорт агентилели кады харыылап турар. Маргылдаага келир хүндүлүг аалчыларның чижек даңзызы агентилелде тургустунган, оларны ам чалаары артык. Чөпшээрел алдынган соонда хүндүлүг аалчыларның (спортчу удуртукчуларның, политиктериниң) ылап даңзызы тургустунар. Россияның Европаның болгаш делегейниң хүреш федерацияларының удуртукчулары азы төлээлери бо спортчу байырлалга ыяп-ла киржири албан. Чүге дизе маргылдааның дээди эрге-байдалы ону негеп турар.

ТР-ниң Күш-культура болгаш

спорт агентилелиниң биске берген медээзи-биле алырга, ол амгы үеде хүрежири чорур дыка хей ат-алдарлыг спортчуларны он-он чурттардан чалаар сорулгалыг. Чижээ, делегейниң чыынды командаларының кежигүннери кылдыр чалаар деп көрүп турар спортчулар аразында Пекинге эрткен Олимпиаданың чемпионнары болгаш шаңналдыг черлериниң эдилекчилери, делегей чемпионнары бар. Оларга Олимпийжи чемпионнар Артур Таймазовту (Узбекистан), Ширвани Мурадовту (Россия), Ревас Миндорашвилини (Грузия), Бувайсар Сайтиевти (Россия), ол Олимпиаданың шаңналдыг черлериниң эдилекчилери, делегей чемпионнары Рамазан Шахинни (Турция), Сушил Кумарни (Индия), Томохиро Мацунаганы (Япония), Хенри Седжудону (АКШ) дээш, өскелерни-даа хамаарыштырар.

Россияның чыынды командаларына база чүгле ат-сураглыг, чемпион мөгелер турар. Чижек даңзыда Бахтияр Ахмедовтун, Георгий Кетоевтин, Ирбек Фарниевтин болгаш өскелерни-даа аттары бар.

Маргылдаага тыва мөгелер ыяп-ла хүрежири. Ынчангаш оларның бо хүннерде спортчу көргү-

зүглерин кичээнгеилг өөренип көөр. Агентилелдин санап турары биле алырга, бо улуг маргылдаага Олан Сат, Мergen Санаа, Сүрүн Омак, Меңги Мортуй-оол дээн чижектиг оолдар киржир ужурлуг.

Россияның амгы чыынды командаларының кежигүннери С.Шойгунун шаңналы дээш маргылдаага киржир күзенич. Чүге дизе сентябрь айда хостуг хүрешке делегей чемпионнады болуп эртер, а чуртун чыынды командаларының кежигүннеринге оон бетинде бо улуг маргылдаага делегейниң эң шыырак дээн мөгелери-биле күжүн шенечип алыры черле артык эвес.

Бо делегей чергелиг маргылдааны эрттирериниң талазы-биле белеткел ажилдары эгелей берген. Стадионнун соңгу талазында база мурнуу талазында көрүкчүлерниң ыяш олуттарын бүдүнге чаартыр ажил бо хүннерде кидин-түлүк чоруп турар. Организакчылар маргылдааны бедик деңгелге эрттирериниң талазы-биле тыва көрүкчүлерден солун санал-оналдарны манап турар. Ол ышкаш маргылдаага деткичилер база керек.

Маргылдааның шаңналдары оон эрге-байдалы ышкаш, кончук шыырак болур дээрзин агентилелде штаб магадылап турар. Тускай кубокту белеткээр.

Бо чылын бо улуг маргылдааны командалар аразында эрттиргеш, оон түннелдерин өөренип көргөш, ону моон соңгаар чыл санында эрттирер делегей чергелиг дээди «А» категорияның маргылдаазы болдурар сорулга организаакчыларның мурнунда салдынган. Оон кадында кол «буруулуг кижиги» С.Шойгу эткен сөзүн элээр кижиги деп чүве бүгүдөгү, оон иштинде спортчуларга, билдингир.

Бистиң корр.

Кадыкшыл болгаш дыштанылга

ЧҮГҮРЖҮҮЛҮ, КАДЫК БОЛУР СИЛЕР

Өөренип чаңчылым ол ыйнаан, чазын, чайын, күзүн анаа-ла олуруп шыдавас мен. Сагыш-сеткилимни үндүр бижиксээр, оожуктуруксаар мен. Бүгү-ле долгандыр турар бойдус, кижилер менээ эргим, чараш, солун болуп келир. Ынчангаш ону бижип азы чугаалапканым соонда ам оожургаар мен. Чамдыкта шагда бижээш октапканым бижимелдеримни катап номчупкаш: «Оо, чаражын, солунун аа, мен бижээн кижиги-дир мен аа» деп бодай бээр чордум ийин. Эрте частан эгелээш, эртенниң-не эрик кыдыынга селгүүстеп кылаштап, чүгүрүп чорааш, кандыг-даа солун, коргунчуг-даа ужураалдарга, солун кижилерге-даа таваржыр-дыр мен. Дооскан школамның (Чадаана) директору, сайыдым чораан, амгы үеде хүндүлүг дыштанылгада, назы-ханы улгаткан хүндүлүг башкым Дөжүлдей Бүрзүнеевич Ондарга-даа, Эрзин кожуунга «Чаа орук» колхозтун директору турган Владимир Туматович Хемер-оолга, саң-хөө сайыды турган Кошкар-

оол Ондарга-даа, соок хемге эштинге ынак орус, тыва херээжен улуска-даа ужуражып, амыр-менди солчуп эртер мен. Бистиң оруувус колдуу Азия төвү, субурган, Национал парк таварыштыр, ол ынчаар, кайызынга-даа ужуражыр боор чүве. Ынчангаш эртен-кежээ сула шимчээшкinnerни арыг агаарга кылдырга, дыка ажыктыг, солун. Өске кижилерни база ындыг сула шимчээшкinnerже кыйгыр-

дым. Бо чылын Улуг-Хемниң дожу эрип чадап, шаг-ла болду. Бир эртен чеде бээримге, калбак, делгеми кайгамчык, калчаалыг агымын чүү-даа чагырып шыдавас апарган, Могай, Хавырга дагларының ындындан үнген хүннүн херелдери оон кырынга чайырланган, карактарны чылчырыктадып чыдар чорду. Ынчангаш ол мээң сеткилимге дараазында одуругларны тывылдырды.

ЭКИИ, ХЕМИМ ЕНИСЕЙИМ!

Эртенниң-не мендилежи, Эриинге мен чедип келгеш, Дожу эрип бадарын-на Топтап көрүп тургулаар мен.

Шаг-ла ботка эстип чадаан Шагжаң доштар шыланчыг, Эриктерин камгалаан дег, Эрип чадап чыдып бээр.

Часкы хүннүн чаңы-ла ыйнаан, Салгын-хаттыг, хүннүн-не өске, Хүннүн чылыын харамнанып, Хенээргедип турганзыг-даа.

Бөгүн эртен кээримге, Богда бурган, өршээним! Сула чаңнаан чалгыларын Шуужуп ойнаан девиденчин!

Эриктерин хирин-богун Эки-ле чуп каайн дээниг, Чалгыларын дозар күш чок, Часкы хүнге чайырланып

бадып чыдыр. Алдын-кыс САРЫГЛАР, күш-ажылдың хоочуну.

Сеткилимден чедипшкinnerни күзедим!

Машина авариязынга улуг кемдээшкинге таварышкаш, травматология салбырынга үр чыттым, кемдээн буттарымнын иелдирзинге кезишкinner кылган. Ам даянгыш-биле туруп, шору кылаштап турар апардым. Эмнедип чыда, эмчилерниң кайгамчыктыг тура-соруктуун, шыдамын, кемдеп-кергээн кижилерни экиртип алып дээш амыр-дыжын бодавайн ажилдарын ийи караам-биле көрдүм. Хөөкүй эмчилерни кээргээр чордум.

Буяныг эмчи оолдарым: Эргил Доржуевич, Альберт Владимирович, Альберт Эрес-оолович, Аңчыгаш Сарыг-ооловиче база сестралар, санитаркаларга ие сеткилимниң өөрүшкүзүн илередип, Эмчилер хүнү-биле сагыш-сеткилимниң ханызындан изиг байырымны сөңнеп, ал-боттарынга, өг-бүлезинге каң дег кадыкшылды, чедипшкinnerни күзедим.

Авария озал-ондаа Амы-тынга чедер часкан. Амым алган эмчилерге Авыралдап тейлеп чор мен.

Эптеп, хептеп, эмнеп тургаш, Экирткештиң үдеп кагган. Эчис соруу күштүг, быжыг Эмчилерим менээ эргим.

Аарыг-биле демиселге Албан тиилээр шиитпирлиг, Буттарымны экиртип каан Буян-чолдуг эмчилерим.

Аккыр халат сынын каастаан, Арыг сеткил бодун бүргээн. Хүлүмзүрээр чазык шырай Хүннүн-даңның бисти өөртүр.

Чоннун, хөйүнү кадыы дээштиң, Човаар, шылаар дыжын билбес,

Хавыяалыг эмчилерим Кажан кезээ утундурбас. Соскарбаа СЕРЕНАДА. Травматология салбыры, 5-ки палата.

ХЕРЭЭЖЕННЕР

ШИМЧЭЭШКИНИНДЕ — ШАГДААЛАР

ТР-ниң Иштики херектер яамызынга катап тургустунган херээженнер чөвүлелиниң баштайгы хуралы болуп эрткен. Аңаа ниитилелдин культурлуг амыдыралынга, дыштанылганы организастаарынга база милиция шугумунда ажилдап чоруур өг-бүлелерге деткимчени көргүзүп, ажилчы коллективке сагыш-сеткил-психология талазы-биле таарымчалыг байдалды тургузарынга, сагылга-чурумну херээжен ажилдакчыларның ортузунга быжыглап, удуртулгага дузаны көргүзеринге хөй-ниити-организациязының ролун чугаалашкан.

База ол ышкаш кадык амыдыралды, культурлуг болгаш билиин бедидер айтырыгларны, шилип алган мергежилеринге шыны, бердингенин болгаш шагда кижиниң бедик адын шыныдып чоруурунун талазы-биле ажилдарны планнап, байырлал кежээлерин, бот-тывын-гыр уран чүүл көрүлделерин катап эгелээрин шиитпирлээн.

Иштики херектер шугумунда ажилдап чоруур база албан-хүлээлгезин күүседип тургаш, амы-тынындан чарылган ажилдакчыларның өөнүн ээлери дээш, эң-не активчи 30 херээжен чөвүлелче

кирген. Олар боттарының ажил угуланышкынын элээр каш кезектерге чарган: кижизидилге ажылы, культура-массалыг хемчеглер, социал амыдырал-биле холбаалыг ажилдар, уруглар-биле ажил.

Тургустунган херээженнер чөвүлели милицияның подполковниги Лада Оюн баштаар, а ораакчыларынга иштики херектер албанының хоочуну, халажылгада полковник Раиса Нигус биле аныяк ажилдакчы, милицияның капитаны Ирина Оюну сонгаан.

«Чаңгыс аай Россияның ааскежиктиг өг-бүлелери» деп төлөвилелинге даянып, Тыва милицияның хүнүнге уткуштур өг-бүлениң эрге-байдалын көдүрүп, хөй-ниитиниң кичээнгеил хараа тудары-биле «Милицияның аас-кежиктиг өг-бүлелери» деп конкурсту, оон иштинде «Аныяк өг-бүлө», «Хөй ажы-төлдүг өг-бүлө», «Эң-не эки ава», «Дең аргалар», «Чогаадыкчы өг-бүлө», «Чоргааранчыг ажы-төл» деп номинацияларга мөөрейлер эртер.

ТР-ниң ИХЯ-ның парлалга албаны.

КҮШ ЧОК ДЕП САНААР

Кызылдың автоорук техникумун доосканының дугайында Юлия Олеговна ШАГБАЖААГА 2006 чылда тывысканы СБ 5394489 №4971 дипломнун читкенин барымдаалааш, ону күш чок деп санаар.

«Шын» солуну дамчыштыр

Бистиң ынак ачавыс, алды уйнуктун кырган-ачазы, хөй санныг дунмаларының акызы Бора-оол Кужугетович ТАГБА-ДОРЖУНУ сөөлгү орукчу үдежи, бистиң ажыг-шүжүүвусту деңге үлешкен чонувуска, биске дузалашкан Шемиде төрелдеривиске, «Чебурашка» болгаш «Салгал» уруглар садтарының коллективтеринге, Кызыл хоорайдан, Элдиг-Хем, Чыргакы, Чыраа-Бажындан келген төрелдеривиске, Баян-Тала, Ак-Довурак, Бай-Тайга, Хайыракадан келген кудаларывыска, чаңгысклассчыларывыска сеткиливис ханызындан четтиргенивисти илередип мөгейдивис.

Уруглары, төрелдери, күдээлери, уйнуктары, кенээттери.

ШЫН

Индекс 667000. Кызыл хоорай, Красноармейская, 100.

ТУРГУЗУКЧУЗУ: Тыва Республиканың Чазаа.

Кол редактор С.С.МОНГУШ.

РЕДАКЦИЈАНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ: Кол редактор — 2-01-35, редакторнун ораакчызы — 2-19-87, тел: факс (394-22) 2-17-94, бухгалтерия — 2-17-91. e-mail: shyn@tuva.ru

КИЛДИСТЕР: ниитилел-политиктиг килдис — 2-18-10, культура, өөредилге — 2-03-88, чагаа — 2-17-09, көдээ ажыл-агый, очулга — 2-03-87, үлетпүр — 2-40-77. Солун келбейн барганда, 3-14-94 телефонче долгаар.

Неделяда үш катап үнер. Хемчээли парлаан 3 ама. Тираж 9130. Чагыг 66. Номери парлалгаже дужааганы: график езугаар — 21.00, херек кырында — 20.00.

АГАР САНЫЫС: № 40703810400000010000 Б ОАО Банк "Тувакредит", Кызыл ИНН—1701008465; корр сч 30101810600000000729 БИК 049304729.

Россия Федерациязының Парлалга, телерадио-дамчыдылга болгаш массалыг коммуникациялар херектериниң талазы-биле яамызының Ортаагы Сибирьде регионнар аразының девискээр эргелели «Шын» солуну 2004 чылдың май 14-те эде бүрткээн.

Херечилелдин дугаары — ПИ № 16-0510. Индекс 11530, 31730. ТР-ниң «Тываполиграф» Күрүнениң унитарлыг бүдүрүлгезинге парлаан. (Кызыл, Шетинкин-Кравченко, 1).

Солунда парлаттыг материалдарның авторларының бодалдары редакцияны туружу-биле дүшүлгүн барып болур. Айыттыг саннарны болгаш өске-даа фактылары, дыңнадылары дээш авторлар боттары харыылаар.